

Suvremena etička pitanja u penologiji

Krišto, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:021135>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Suvremena etička pitanja u penologiji

Martina Krišto

Zagreb, rujan 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Suvremena etička pitanja u penologiji

Martina Krišto

Mentorica: doc. dr. sc. Tihana Novak

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad **Suvremena etička pitanja u penologiji** i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Martina Krišto
Zagreb, rujan 2023.

Suvremena etička pitanja u penologiji

Martina Krišto

Mentorica: doc. dr. sc. Tihana Novak

Socijalna pedagogija/Odrasli

SAŽETAK RADA:

Cilj ovog rada je predstaviti različita etička pitanja suvremene penologije te dati uvid u različite teorijske podloge koje zastupaju određena stajališta. Naime, općepoznato je kako se društvena reakcija na počinjenje kaznenih djela mijenjala s vremenom, posebice s napretkom civilizacije. Put od principa „oko za oko, zub za zub“ pa sve do rehabilitacijski usmjerenog pristupa kažnjavanju bio je dug, temeljio se na brojnim teorijama koje će biti predstavljene u prvom dijelu ovog rada, kao i njihove prednosti, nedostaci, kritike, a osobito etičke dvojbe. Rad će dati pregled etike kao filozofske discipline, potom njezine uloge u razmatranju o determinanti kriminalnog ponašanja, odnosno pitanja osobne odgovornosti i racionalnosti počinitelja kaznenih djela. U nastavku će se obraditi etičke dileme u suvremenoj penologiji, kako ih obrađuju autori u Europi, Sjevernoj Americi i Australiji poput svrhovitosti određenih kazni zatvora, „kriminalne infekcije“, prostornih uvjeta, posebnih pogodnosti, populacije starih i bolesnih, cenzure osobnih podataka zatvorenika i kaznenih postupaka, stigmatizacije, postizanja psihosocijalnog napretka i drugih etički izazovnih tema. Rad će se temeljiti na pregledu dostupne znanstvene i stručne literature relevantne za temu rada, na hrvatskom i engleskom jeziku, s naglaskom na klasičnu literaturu u teorijskom pregledu i suvremenu literaturu u predstavljanju i problematiziranju aktualnih etičkih pitanja u penologiji.

Ključne riječi: etička pitanja, penologija, kažnjavanje, etika

Contemporary ethical dilemmas in penology

Martina Krišto

Mentor: doc. dr. sc. Tihana Novak

Social pedagogy/Adults

ABSTRACT:

The aim of this paper is to present various ethical dilemmas in contemporary penology and provide insight into different theoretical foundations that advocate certain viewpoints. It is well known that societal reactions to criminal behavior have changed over time, especially with the progress of civilization. The journey from the "an eye for an eye" principle to a rehabilitation-oriented approach to punishment has been long and has been based on numerous theories that will be introduced in the first part of this paper, along with their advantages, disadvantages, criticisms, and especially ethical dilemmas. The paper will provide an overview of ethics as a philosophical discipline, followed by its role in considering the determinants of criminal behavior, issues of personal responsibility, and the rationality of offenders. Furthermore, ethical dilemmas in contemporary penology will be discussed, as addressed by authors in Europe, North America, and Australia, such as the appropriateness of certain prison sentences, „criminal infection“, spatial conditions, special privileges, the elderly and sick population, censorship of inmates' personal data and criminal records, stigmatization, achieving psychosocial progress, and other ethically challenging topics. The paper will be based on a review of available scientific and professional literature relevant to the topic, in both Croatian and English, with an emphasis on classical literature in the theoretical review and contemporary literature in the presentation and discussion of current ethical issues in penology.

Keywords: ethical dilemmas, penology, punishment, ethics

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Definiranje penologije.....	2
3. Povijest zatvaranja i prvi zatvorski sustavi	3
3.1. Period privatne reakcije	3
3.2. Period javne reakcije.....	3
4. Pristupi kažnjavanju.....	10
4.1. Škola klasičnog kaznenog prava – retribucija i utilitarizam.....	10
4.2. Škola društvene obrane – pozitivizam.....	11
4.3. Rehabilitacija	12
5. Prednosti i mane pristupa kažnjavanju	13
5.1. Prednosti i mane retribucijskog pristupa.....	13
5.2. Prednosti i mane pozitivističkog pristupa	14
5.3. Prednosti i mane rehabilitacijskog pristupa	14
6. Determinante kriminalnog ponašanja.....	16
7. Starosno odvojeno stanovanje i uvjetni otpust starijih zatvorenika.....	26
8. Svrhovitost kažnjavanja	34
8.1. Svrhovitost zatvorskog sustava u Republici Hrvatskoj	36
8.2. Svrhovitost zatvorskog sustava u SAD-u	37
8.3. Prekapacitiranost i nepovoljni uvjeti života u zatvorima	39
9. Cenzura osobnih podataka zatvorenika.....	42
10. Zaključak	47
11. Popis literature	50

1. Uvod

Općepoznato je kako se društvena reakcija na počinjenje kaznenih djela mijenjala s vremenom, usporedno s napretkom civilizacije. Prvi oblici kažnjavanja bili su veoma grubi i brutalni te su se uglavnom oslanjali na javno sramoćenje, izgon, smrtnu kaznu, krvne osvete, privatne nagodbe i druge brutalne oblike „vraćanja duga“ za počinjeno kazneno djelo (Knežević, 2008). S vremenom se javljaju različiti pristupi kažnjavanju, poput retribucijskog, pozitivističkog i rehabilitacijskog pristupa, a svaki od njih ima drugačiji pristup prema počiniteljima kaznenih djela (Kanduč, 1996). U moderno doba vrlo često se naglašava da je glavni cilj i svrha kazne resocijalizacija počinitelja i zaštita društva, što će se najbolje postići individualizacijom tretmana za svakog pojedinog zatvorenika (Pleić, 2010). Stoga možemo reći kako se razvio novi trend „popravne“ penologije, gdje je jedan od glavnih ciljeva povratak počinitelja u društvo nakon rehabilitacije, bez društvene stigme. Uz nove pristupe kažnjavanju, javljaju se i nove, suvremene etičke dileme koje će biti predstavljene u narednim dijelovima rada. Stoga je cilj ovog rada detektirati temeljne etičke dileme u suvremenoj penologiji te dati uvid u različita stajališta koja zastupaju brojni autori vezano uz odabrana etička pitanja.

Jedno od istraživačkih pitanja koje će se obraditi u ovom radu odnosi se na odgovornost samog čovjeka za počinjeno kazneno djelo, gdje se nastoji utvrditi je li osoba u potpunosti racionalno biće odgovorno za sve svoje postupke ili je žrtva vlastite biologije i nasljeđa te društva u kojem živi. Predstaviti će se nekoliko istraživanja koja pokušavaju otkriti postoje li zaista „kriminalni geni“ koji predisponiraju osobu da čini kaznena djela.

Sljedeće istraživačko pitanje odnosi se na tretman starijih zatvorenika u penalnim ustanovama, gdje se propitkuje treba li među zatvorenicima primijeniti starosno odvojeno stanovanje, gdje bi populacija starih i nemoćnih zatvorenika imala neku vrstu vlastitog odjela u zatvoru, s obzirom da starija populacija zatvorenika zahtijeva pojačanu razinu njege zbog bolesti, a također i zaštitu od nasilja unutar zatvora. U okviru ove etičke dileme također će se raspravljati o uvjetnom otpustu niskorizičnih starijih zatvorenika, što bi pomoglo u rješavanju problema prenapučenosti zatvora.

Nadalje, još jedno istraživačko pitanje, odnosno etička dilema o kojoj pišu brojni autori jest svrhovitost kažnjavanja i zatvorskog sustava općenito, s obzirom da u zatvorima prevladavaju visoke stope nasilja i kriminalne infekcije, a psihosocijalni tretman zatvorenika nailazi na brojne prepreke, ponajviše u kontekstu manjka osoblja koje bi provodilo programe tretmana.

Također će se dati uvid u prostorne uvjete određenih zatvora, gdje vrlo često vladaju nehumani uvjeti na štetu dobrobiti zatvorenika te nerijetko dolazi do prenapučenosti zatvora, koja može imati brojne negativne učinke na osuđenike.

Posljednje istraživačko pitanje koje će se obraditi u radu odnosi se na etičku dilemu koja se javlja u suvremenoj penologiji, a odnosi se na cenzuru osobnih podataka zatvorenika i potencijalno brisanje kriminalnih dosjea s obzirom da su kriminalni dosjei vrlo čest razlog nemogućnosti zapošljavanja bivših zatvorenika te pridonose njihovoj stigmatizaciji u društvu.

Metodologija ovog rada sastoji se od pregleda dostupne znanstvene i stručne literature relevantne za ostvarivanje cilja rada.

2. Definiranje penologije

Za razumijevanje ovog rada prvenstveno je potrebno definirati termin „penologija“. Naime, riječ „penologija“ može se definirati na različite načine. „*Penologija (latinski poena: kazna + logija), znanstvena je disciplina koja se bavi izvršenjem kazne. U užem smislu, predmet je njezina proučavanja kazna lišenja slobode, a u širem smislu sve kaznenopravne sankcije (sigurnosne mjere, mjere upozorenja, alternativne sankcije, maloljetnički zatvor i odgojne mjere). Također, to je sociološko-psihološko-kriminološka disciplina koja proučava podrijetlo i razvoj te organizaciju i režim izvršenja kaznenih sankcija, rezultate njihove primjene, ljudska prava osuđenika, prikuplja činjenice i daje preporuke za izgradnju sustava mjera za djelovanje prema osuđenicima. Penologija objedinjuje znanja kaznenopravnih disciplina i politike suzbijanja zločina te različitih drugih disciplina: kriminologije, psihologije, sociologije, psihijatrije, statistike, pedagogije itd.*“ (Hrvatska enciklopedija, 2023).

Hrvatski jezični portal (2023) definira penologiju kao granu kriminologije koja proučava uzroke, podrijetlo i razvitak kazne, kao i njenu primjenu i djelovanje na kažnjениke. S druge strane, prema Knežević (2008) penologija je, u širokom značenju, znanost čiji su predmet različite dimenzije kažnjavanja. Knežević ističe kako penologija ima 4 funkcije: upravnu, analitičku, znanstvenu i akademsku. Kroz upravnu funkciju, penologija obuhvaća različite penalne sustave u različitim kazneno-pravnim sustavima. Analitička funkcija omogućava uvid u sustav izvršenja kaznenih sankcija unutar pojedinih kazneno-pravnih sustava. Znanstvena funkcija je višestruka jer penologija ulazi u nekoliko znanstvenih disciplina, kao što su kazneno

pravo, sociologija, psihologija i socijalni rad. Akademska funkcija penologije odnosi se na širenje penološkog znanja kroz podučavanje.

Bez obzira na različite načine definiranja penologije kao znanstvene discipline, može se zaključiti kako se penologija bavi izvršenjem kazne i različitim dimenzijama kažnjavanja. No, kazna u obliku zatvora i zatvaranja kriminalaca nije oduvijek postojala. U prošlosti je zatvor imao sasvim drugačiju ulogu i svrhu, o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju.

3. Povijest zatvaranja i prvi zatvorski sustavi

Prema Knežević (2008) u dugoj povijesti kažnjavanja, mogu se razlikovati dva osnovna perioda: period privatne reakcije i period javne reakcije.

3.1. Period privatne reakcije

U ovom razdoblju zastupljena su primitivna plemena na razini predrđave. Taj razvojni period ljudskog društva obilježen je uglavnom strahom od nadnaravnih sila i moći, a reakcija na kažnjavanje usmjerena je na smirivanje bogova. S obzirom na to da su određeni postupci smatrani uvredama za bogove i izazivanjem njihova bijesa, svrha kažnjavanja bila je umiriti bogove. U ovom razdoblju događali su se i javni ili plemenski zločini, što su bili zločini protiv zajednice u cjelini. To je uključivalo kršenje tabua i izdaju plemena. Kazne su uključivale oduzimanje oruđa ili oružja, javno sramoćenje, bičevanje pred ostalim članovima plemena ili izgon iz plemena, što je često značilo smrtnu kaznu. Također su postojali i zločini protiv pojedinaca, ili „privatni zločini“. Uključivali su ubojstva, tjelesne ozljede, različite oblike uvreda i štetu na imovini. Za takve zločine često bi slijedila privatna osveta ili pokušaj nagodbe. Osveta bi često vodila beskrajnim sukobima između obitelji. Nagodba se odnosila na kompenzaciju koja bi se isplatila za ubijenog člana plemena. Ova naknada obično bi se morala platiti, inače bi došlo do krvne osvete (Knežević, 2008).

3.2. Period javne reakcije

Period javne reakcije nastaje pojavom državne vlasti. Država preuzima na sebe funkcije kao što su čuvanje reda, poštovanje utvrđenih pravila ponašanja, otkrivanje kršitelja tih pravila, odmjeravanje i izvršavanje kazni. Odgovornost u ovom stupnju je osobna pa je kazna u većini slučajeva individualna i trebala bi ciljati samo osobu koja je počinila kazneno djelo. Cilj je kazne da bude proporcionalna ozbiljnosti samog kaznenog djela, a postupak odmjeravanja kazne i njezino izvršavanje povjerava se državnim organima koji bi zbog svoje pozicije trebali

biti nepristrani i objektivni. Razdoblje javne reakcije na kaznena djela može se podijeliti na tri faze: prva faza je vremensko razdoblje gdje je naglasak na kažnjavanju i odmazdi, pri čemu je osveta osnovni cilj kazne; druga faza fokusira se na humanizaciju, jednakost i pravnu regulaciju, gdje se važna svrha kazne postavlja kao prevencija; treća faza, koja je prisutna i danas u većini pravosudnih sustava, usmjerava se na individualizaciju i resocijalizaciju, gdje je glavna svrha opća i specijalna prevencija, kao i resocijalizacija (Knežević, 2008).

U etapi ispaštanja i zastrašivanja prevladava teološka koncepcija kaznenog pravosuđa. Posebno se ističe uloga zemaljskog vladara, a ta uloga proizlazi iz prijenosa vlasti s božanske na svjetovnu razinu. U toj funkciji, vladar ima zadaću izvršavanja osvete. Jedan od najstarijih poznatih kaznenih zakonika je Ur-Nammuov zakonik, koji je bio primijenjen u drevnom sumerskom gradu Uruku. Iako su u ovom zakoniku bile predviđene smrtne kazne za mnoge prijestupe (na primjer, pljačku ili preljub žene), također su postojale novčane kazne koje su, čini se, bile izrečene za većinu kažnjivih postupaka. Na primjer, kazna za odsijecanje noge iznosila je 10 srebrnih šekela (Lyons, 2003).

Vjerojatno najpoznatiji zakonik koji je regulirao kaznenu sferu iz ovog najranijeg razdoblja povijesti kaznenog prava je Hamurabijev zakonik iz grada Babilona. Sam Zakonik je kompilacija sumerskog običajnog prava uz neke Hamurabijeve osobne odluke. Sadrži 247 paragrafa (članaka) i vrlo jasno odražava socijalnu strukturu društva u kojemu je nastao. Posebno je nepovoljan bio položaj žena. Ako bi netko uperio prst u neku ženu i optužio ju za preljub, ali ne bi imao za to materijalnih dokaza, ona bi morala skočiti u rijeku i pokušati dokazom hladne vode dokazati svoju vjernost mužu (Lyons, 2003).

Što se tiče židovskog zakonodavstva, najpoznatiji dokument je Deset Božjih zapovijedi. Prema Knjizi Izlaska, oko 1300. godine prije Krista, Mojsije je dobio od Boga vjerojatno najpoznatiji skup zakonskih normi ikad objavljenih, poznat kao Deset zapovijedi. Te zapovijedi zapravo predstavljaju sažetak svih mogućih kaznenih djela opisanih u prvih pet knjiga Biblije, poznatih kao Tora, odnosno zakon. Kazne su bile iznimno ozbiljne, obično uključujući različite oblike smrtnih kazni poput kamenovanja, spaljivanja, odsijecanja glave i gušenja. Osim smrtne kazne, primjenjivale su se i tjelesne kazne koje su uključivale udarce i sakaćenje. Pored tjelesnih kazni i smrtne kazne, postojala je i mogućnost novčane kazne, kao i prinudnog prinošenja žrtava. Institucija zatvora počela se pojavljivati i na teritorijima na kojima su bili Židovi, a zatvorenici bi bili držani „na kruhu i vodi“ dok čekaju presudu (Lyons, 2003).

Kao i kod Židova, pravo islama temelji se na teološkoj koncepciji. Šerijat je pravni sustav koji uređuje sve dimenzije života upravo zbog toga što je, prema vjerovanju islama, utemeljen na Božjoj volji. Kazneno djelo je prema šerijatskom pravu čin neposluha, ono je pravno zabranjeno i kažnjivo. Postojalo je pet različitih kategorija kaznenih djela prema šerijatskom pravu: djela za koja su propisane strogo definirane kazne (otpadništvo od islama, preljub, konzumacija alkohola; kazne su bile strogo specificirane, tako se preljub kažnjavao kamenovanjem), djela za koja je odlučivanje o kazni bilo prepušteno sucu, djela koja su zahtijevala odmazdu od strane oštećenikove obitelji ili otkupninu od strane počinitelja ili njegove obitelji, djela protiv javnih ustanova koja su dovodila do administrativnog kažnjavanja te djela za koja su počinitelji mogli ispraviti svoje postupke kroz pokoru ili oprostjenje od grijeha (Lyons, 2003).

Što se tiče europske kulture, važno je helensko nasljeđe. U ranom razvojnem periodu grčkih polisa kažnjavanje predstavlja privatnu stvar odnosa obitelji i žrtve. Uobičajen oblik kompenzacije bila je krvarina. Tijekom tog razdoblja, sudski postupci su se održavali samo kako bi se provjerilo je li moguće uvjeriti obitelj žrtve da prihvati naknadu za izgubljenog člana obitelji. Drakonov kazneni zakon bio je poznat po svojoj surovosti i širokom rasponu kazni. Smrtna kazna bila je predviđena za gotovo sva kaznena djela, bez obzira na njihovu ozbiljnost, pa se Drakonov kodeks i danas smatra sinonimom za surovo kažnjavanje (Lyons, 2003).

S velikom nadom dočekane su Solonove reforme zakonodavstva. Prvi Solonov potez bio je ukidanje dužničkog ropstva i abolicija smrtne kazne za sva druga kaznena djela, osim za kaznena djela ubojstva i izdaje. Rimljani su prihvatili pouke antičkih civilizacija o važnosti zakona kao osnovi državnog sustava. Jedan od najpoznatijih prvih pravnih akata tog vremena bio je Zakonik 12 ploča. Iako je Zakonik 12 ploča u osnovi bio civilno zakonodavstvo koje je obuhvaćalo regulaciju obiteljskog prava, imovinskog prava, dugovanja i postupovno pravo, također je sadržavao značajne odredbe u vezi s kaznenim pravom. U ovom Zakoniku bile su predviđene izuzetno surove kazne. Smrtna kazna je često bila javni događaj i izvršavala se na okrutan način, uključujući kamenovanje, odsijecanje glave, bičevanje, pribijanje na križ, razapinjanje na kotačima i slično (Lyons, 2003).

Tamnice ili karceri bili su izuzetno okrutni. Najpoznatiji je bio Tulijanov karcer i nalazio se u središtu političkog i javnog života Rima. Uz Tulijanov karcer nalazile su se Forumske stubice s kojih su krvnici nakon mučenja bacali žrtve. U rimskom pravu mučenje je bilo dijelom kaznene procedure. Kao i za sve, primjenjivali su se elementi talionskog načela. Posebno je surov bio odnos prema kršćanima zbog nepriznavanja rimskog imperatora kao boga. Te su okrutnosti

trajale sve do Milanskog edikta iz 313. godine koji je jamčio svim stanovnicima slobodu vjeroispovijesti (Lyons, 2003).

Kazneni sustav tijekom srednjeg vijeka najviše se temeljio na osnovnom uvjerenju da je kriminal čin koji predstavlja grijeh protiv Božjih zapovijedi. Jedno od poznatijih djela iz tog razdoblja je djelo svetog Augustina „O Božjoj državi“, u kojem on polazi od teoloških pretpostavki o mogućnosti postojanja apsolutno božanske pravde. Sveti Augustin naglašava da je svrha kazne ispaštanje i iskupljenje za počinjeno kazneno djelo (Knežević, 2008).

Sveti Toma Akvinski, u svojem djelu „*Summae theologiae*“, također ističe postojanje apsolutne, božanske pravde u kontekstu kaznenog sustava. Također naglašava ideju relativne pravde koja se postiže zabranom najtežih djela koja predstavljaju prijetnju ljudskom društvu (Knežević, 2008).

Srednji je vijek bio i razdoblje inkvizicije. Mnogi muškarci i žene čije je ponašanje na neki način odstupalo od uobičajenog bili bi proglašeni čarobnjacima ili vješticama i brutalno egzekutirani, spaljeni na lomači. Pretpostavlja se da je u cijeloj Europi tijekom 16. i 17. stoljeća na taj način preko 100 000 ljudi izgubilo život (Siegel, 1992).

U razdoblju pokreta za jednakost, zakonitost i humanizaciju, jedan od najistaknutijih mislilaca zasigurno je bio Thomas Moore. On je u svojem djelu Utopija iz 1516. godine izrazio zgražanje nad time da se i za beznačajna kaznena djela mogla izreći smrtna kazna. Zalagao se za kaznu lišenja slobode, a osuđivao smrtnu kaznu i tjelesno kažnjavanje. Isticao je mogućnost popravljanja delinkvenata uz pomoć rada. U 17. i 18. stoljeću javlja se niz prosvjetiteljskih intelektualaca koji izražavaju svoje neslaganje s načinima na koje se provodilo kažnjavanje. Radi se o periodu vrlo snažnog humanitarnog pokreta na području kažnjavanja (Knežević, 2008).

U svojim djelima, a posebno u tadašnjim javnim izjavama, Voltaire se usprotivio surovosti i zabludama tadašnjeg kaznenog pravosuđa. Aktivno se zalagao za vjersku toleranciju i suprotstavljao okrutnim i javnim kaznama, tvrdeći da takve kazne zapravo povećavaju stopu kriminala. Jedan od najvažnijih pravnih teoretičara tog vremena bio je Cesare Beccaria, koji je 1764. godine napisao svoje djelo „*Dei delitti e delle pene*“ (O kaznenim djelima i kaznama). Beccaria je vjerovao da je ključno u određivanju kazne za određeno kazneno djelo postizanje pravilnog odnosa između povrijeđenog dobra i kazne (Knežević, 2008).

Još jedan veliki pravnik i humanist dao je svoj nesumnjivi doprinos razvoju kazne - Jeremy Bentham. On je bio među onima koji su vjerovali da kazna mora biti dovoljno snažna da nadmaši korist koju počinitelj ostvaruje izvršenjem kaznenog djela. U svom djelu „Introduction to the Principles of Morals and Legislation“, Bentham je predstavio „hedonističku formulu“ kao matematički način za mjerenje boli koju nanosi kazna i zadovoljstva koje proizlazi iz izvršenja kaznenog djela. Ova formula trebala je odrediti minimalnu razinu zastrašivanja potrebnu da se obuzme želja za počinjenjem kaznenog djela. Bentham je također imao inovativnu ideju o izvršavanju zatvorske kazne. Predložio je britanskoj vladi izgradnju zatvora pod nazivom „Panopticum“, gdje su ćelije bile postavljene u krug s nadzornom točkom u središtu, omogućujući neprekidni nadzor svakog zatvorenika. Za vrijeme njegovog života, ovaj zatvor nije izgrađen, ali je slična ideja modificirana i realizirana deset godina nakon njegove smrti u zatvoru Pentonville u Londonu (Lyons, 2003).

Zatvori su u Europi uglavnom bili u privatnom vlasništvu i glavni interes tih privatnika bio je profit. To je dovodilo do interesa vlasnika za smanjenjem troškova, ali uvijek na račun životnih uvjeta zatvorenika pa se često događalo da su zatvorenici bili međusobno povezani lancima, kako bi se reducirali troškovi izvršenja kazne i povećao profit vlasnika zatvora. Zatvorenici su bili smješteni zajedno u ogromne prostore bez grijanja, sanitarija ili kreveta. Vrlo često su ćelije bile iskopane pod zemljom, bez svježeg zraka ili dnevne svjetlosti (Knežević, 2008).

Najvažniji događaj iz tog vremena bio je izvještaj Johna Howarda, „The State of the Prisons in England and Wales“, kojim je ukazao na katastrofalnu situaciju na tom području. Svojim djelovanjem, utjecao je na ubrzanje donošenja Zakona o zatvorima 1779. godine, poznatog kao Penitentiary Act. Cilj tog zakona bio je poboljšati tadašnje uvjete u zatvorima. John Howard je zagovarao uvođenje određenih principa vezanih uz boravak zatvorenika u zatvorima, uključujući sljedeće točke (Knežević, 2008):

- zatvor mora biti siguran i higijenski uredan objekt
- zatvorenici se trebaju povremeno podvrgnuti sistematskim liječničkim pregledima
- treba ukinuti napojnice i druge naknade koje zatvorenici plaćaju
- treba uspostaviti program preodgoja zatvorenika te je poseban naglasak stavio na njihovo zapošljavanje tijekom izdržavanja zatvorske kazne

Ovo vrijeme završava Francuskom revolucijom 1789. i Deklaracijom o pravima čovjeka, aktom koji je potpuno promijenio praksu kažnjavanja i od kojeg se zapravo računa moderno vrijeme

u penologiji. U SAD-u su u 8. amandmanu na Ustav pod utjecajem ideja Francuske revolucije unijeli zabranu okrutnosti i „neuobičajenog“ kažnjavanja (Siegel, 1992). Na temelju Deklaracije o pravima čovjeka, u penološku se znanost uvode četiri temeljna principa koja će ju obilježiti od tog vremena pa sve do današnjih dana: princip egaliteta – jednakosti svih u izvršenju kazne, princip legaliteta – zakonitosti u izvršenju kazne, princip personaliteta – poštovanja čovjekovog osobnog integriteta te princip individualizacije – princip usklađivanja režima izvršavanja kazne s osobnošću zatvorenika.

U ovom su razdoblju uvedene kazne lišenja slobode. Kao daljnji koraci u razvoju kazni, nameću se sljedeći principi: princip apsolutne slobode čovjekove volje, princip jednake kaznene odgovornosti, princip apsolutne moralne pravde, princip kategoričkog imperativa prema kojemu svaki zločin mora biti kažnjen te princip određenih kazni (Knežević, 2008).

Slijedi posljednje razdoblje, razdoblje individualizacije i resocijalizacije. Talijanski pozitivisti promijenili su pristup kaznenom pravosuđu usmjeravajući svoju pažnju na delinkventa, tj. počinitelja kaznenog djela, umjesto apstraktnog krivca kao što je to bilo u klasičnoj pravnoj školi. U ovom razdoblju razvijena su četiri različita koncepta. Prvi od tih koncepta ima za cilj preodgoj zatvorenika i njegovu reintegraciju u društvo do razine koja se definira kao resocijalizacija, rehabilitacija, korekcija itd. Ostvarivanje takvog cilja zahtijeva pažljiv i sveobuhvatan rad s osuđennicima. To uključuje prethodno znanstveno istraživanje osobnosti zatvorenika, temeljem kojeg se razvija manje-više precizan plan postupanja s njima i njihova klasifikacija. Ova klasifikacija temelji se na rezultatima istraživanja osobnosti s jedne strane i zahtjevima plana postupanja s druge strane (Knežević, 2008).

Druga koncepcija zastupa individualizaciju ne samo u fazi izvršavanja kazne, nego u svim fazama kaznenog postupka, a to znači i u fazi određivanja vrste i visine kazne, ali i u procesu njezina izvršavanja. Neki aspekti ovog koncepta imali su izrazito negativne posljedice jer su doveli u nekim pravnim sustavima do neodređene visine kazni, to jest, osuđenici bi boravili u zatvorima „dok se ne bi popravili“. Neodređene kazne jedan su od najvećih napada na slobodu čovjeka – zatvorenika, koji je bio u velikoj neizvjesnosti glede svog boravka u zatvoru i odlaska na slobodu (Knežević, 2008).

Treća koncepcija zagovara osnovni pristup humanizaciji postupanja s osuđennicima i nosilac je ključnih principa suvremene penologije. Ova koncepcija, posebno potaknuta istraživanjima „totalnih institucija“ poput zatvora, duševnih bolnica i vojnih postrojbi (Goffman, 1961), naglašava da je svako izdržavanje kazne, posebno u institucionalnom kontekstu, inherentno zlo

i da se osuđennicima ne bi trebalo dodatno otežavati život neljudskim postupcima. Ova koncepcija se razvila kao reakcija na rehabilitacijski model koji je pokušavao postići svoje ciljeve primjenjujući neke kirurške metode „liječenja“ delinkvenata, kao što je lobotomija, i zloupotrebljavajući psihofarmake u velikoj mjeri.

Četvrta koncepcija pridaje znatno veću važnost suradnji mnogih društvenih čimbenika u izvršavanju kaznenih sankcija, a u posljednjim godinama sve se više naglašava i uloga nevladinog sektora u tom kontekstu. Primjerice, poznata je uloga vjerske sekte kvekeri, čiji su članovi, predvođeni dr. Benjaminom Rushom, sudjelovali u reformi američkog Walnut Street zatvora u Philadelphiji. U razdoblju od 1787. do 1790. godine, zatvor je preuređen prema njihovim preporukama s ciljem da kazna zatvora postane dominantna kazna, a da se prestane s primjenom smrtne kazne i tjelesnih kazni. Ova koncepcija predstavlja napor da se utvrde univerzalni temelji kaznene i penalne politike kako bi se poduzele zajedničke mjere za suzbijanje kriminaliteta (Knežević, 2008).

Tijekom 18. stoljeća u Hrvatskoj, običajno pravo bilo je dominantno, što znači da je veći dio zakonodavstva nastajao na temelju presedana u sudskim postupcima. Prema Knežević (2008) u to vrijeme nije postojao formalni kazneni zakon niti zakon o kaznenom postupku. Međutim, primjenjivala se kazna lišenja slobode koja je uključivala prisilni rad, često praćen fizičkim kažnjavanjem, kao i zatvor koji je također uključivao fizičke kazne i post. Ove kazne služile su se u županijskim i gradskim zatvorima. Situacija se značajno promijenila kada je 1852. godine donesen Kazneni zakonik. Glavna kazna tada je postala lišenje slobode, a izvršavala se na način sličan onome u Austriji, u kaznionicama smještenim u tvrđavama. Uvođenje uvjetnog otpusta dogodilo se 1875. godine, a 1878. godine uveden je irski progresivni sustav u samostalnim kaznionicama.

4. Pristupi kažnjavanju

U 18. i 19. stoljeću razvilo se nekoliko škola kaznenog prava, odnosno nekoliko različitih pristupa kažnjavanju. Prema Knežević (2008) najpoznatiji su škola klasičnog kaznenog prava (retribucijski pristup) i utilitaristički pristup.

4.1. Škola klasičnog kaznenog prava – retribucija i utilitarizam

Knežević (2008) navodi kako je klasična kriminologija utemeljena na potpunoj nezavisnosti i slobodi čovjeka, iz čega kao središnji cilj kaznenog sustava proistječe kontrola kriminaliteta. U središte se stavlja slobodna volja počinitelja koji svjesno i namjerno čini zločin, zbog čega ga mora snaći retribucija. Pojam *retribucija* dolazi iz latinskog jezika i znači natrag dati, vratiti; dati komu ono što ga ide (Žepić, 1991). U procesu kontrole kriminaliteta, klasična škola najučinkovitijim drži zastrašivanje koje je zapravo usmjeravanje ponašanja nekog tko se ponaša na način koji nije društveno prihvatljiv. Sadržaj je retribucije neodobravanje i prijekor zbog učinjenog djela (Cvitanović, 1999). No, treba istaknuti kako retribucija prema idejama klasičnih kriminologa nije i odmazda (Cvitanović, 1999). Kazna treba biti razmjerna djelu, tako će imati najjači zastrašujući učinak.

Uz pojmove retribucije i zastrašivanja, Maloić (2013) upotrebljava i pojmove izolacije i onesposobljavanja. Nakon što su počinili kazneno djelo, važno je ograničavanjem slobode onemogućiti („onesposobiti“) potencijalne počinitelje da ponovo počine kazneno djelo. Autorica navodi i željene učinke škole klasičnog kaznenog prava: opće i individualno zastrašivanje dovest će do pada činjenja kaznenih djela i zatvorske populacije, a izolacija će doprinijeti padu stope kriminaliteta i sigurnosti društva.

Cesare Beccaria je prvi filozof koji uvodi princip slobodne volje te strah kao glavni instrument kontrole ljudskog ponašanja. Smatrao je kako će strah od kazne odvratiti ljude od kriminalnog ponašanja i stoga se smatra začetnikom te glavnim predstavnikom klasične škole. Bio je pobornik ideje kako kazna treba odgovarati težini počinjenog kaznenog djela i ne može se koristiti za rehabilitaciju počinitelja. Smatrao je da je svrha kažnjavanja odvratanje počinitelja od činjenja novog zlodjela svojim zemljacima i sprečavanje drugih u činjenju istog. Stoga bi metode kažnjavanja trebale biti izabrane s obzirom na proporcije između zločina i kazne, što će dovesti do najučinkovitijeg dugotrajnog utiska na čovjekov um (Beccaria, 1986).

Uz Beccariju, zasigurno je važno spomenuti i ime Jeremyja Benthama kao „oca“ utilitarističkog pristupa. Utilitarizam smisao kazne vidi u njezinoj korisnosti (lat. *utilis* - koristan, prikladan, sposoban (Žepić, 1991). Kazna stremi postizanju nekog općeg dobra i ima svoj smisao u težnji

da ljudi postanu bolji (Knežević, 2008). Prema Benthamu, moralne akcije su one koje dovode do najveće sreće najvećeg broja ljudi. Također, kazna nije okrenuta prošlosti, nego budućnosti i popravljanju ljudi (Cvitanović, 1999). Nadalje, Bentham je smatrao kako kazna ne služi samo zastrašivanju ljudi, nego ima kao cilj i preodgoj počinitelja kaznenih djela. No, upravo je zbog tog preodgoja utilitarizam rezultirao u vremenski neodređenim kaznama. Kazna je trebala trajati sve dok se ne ocijeni djeluju li tretmanske mjere ili ne (Knežević, 2008). Ukoliko zatvorenik ne dobije prilikom tog ocjenjivanja pozitivnu ocjenu, ostaje u zatvoru.

Važno je spomenuti i kako je Bentham smatrao da kazna mora zadovoljiti četiri cilja (Knežević, 2008):

1. Spriječiti zločin
2. Uvjeriti kriminalca da čini manje ozbiljne zločine, ako ga već ne spriječi
3. Smanjiti štetu počinjenu zločinom
4. Što jeftinije prevenirati zločin

Uz dva spomenuta pristupa, javlja se i nekoliko drugačijih koje je važno spomenuti. To se odnosi na školu društvene obrane (pozitivizam) i na rehabilitaciju.

4.2. Škola društvene obrane – pozitivizam

Kao reakcija na klasičnu školu, sredinom 19. stoljeća javlja se škola društvene obrane. Pozitivizam pod utjecajem Augusta Comtea označava stanje društva u kojem ljudi imaju racionalan, znanstveni pogled na svijet. Koriste se znanstvene metode za provođenje istraživanja, a društveni fenomeni objašnjavaju se na logičan način. Znanost mora biti objektivna. Pozitivisti odbacuju koncept slobodne volje zločinaca te tvrde kako delinkventi vrše kaznena djela pod utjecajem svojih unutarnjih stanja i bolesti u društvu. Proglašavaju ih bolesnicima koji ne mogu racionalno razmišljati te ih na taj način i tretiraju. U potpunosti odbacuju represiju i smatraju kako kaznu treba prilagoditi izvršiteljima kaznenog djela. Umjesto djela, usredotočuju se na pojedinca. Najvažniji predstavnici pozitivističke škole bili su: Ferri, Garofalo, von Liszt, Hammel i Prins. Zahtijevali su uvođenje uvjetne kazne, ukidanje kratkih kazni lišenja slobode, uvođenje posebnog režima za maloljetnike te oslanjanje kriminalne politike na znanost. Također, smatraju kako opasne osobe treba izolirati iz društva i podvrgnuti strogom režimu. Kriminalci se trebaju ukloniti iz društva, a ne rehabilitirati (Slideshare, 2023).

Kanduč (1996) ističe kako pozitivisti tvrde da je izvršenje kaznenog čina determinirano biološkim, socijalnim ili psihičkim čimbenicima, nad kojima počinitelj nema nikakve kontrole.

Činjenje zločina nije „slobodno odabrano“. Isto tako, tvrdi kako pozitivizam uvodi značajan pomak: od za društvo opasnog čina do za društvo opasnog počinitelja. Zapravo, dolazi do promjene u pogledu na kriminalca – predviđaju se potencijalni budući zabranjeni postupci.

4.3. Rehabilitacija

Rehabilitacijski model odlazi korak dalje od retribucijskog i utilitarističkog. Na određeni način vraća počinitelja u svakodnevni život. Kanduč (1996) navodi kako u kontekstu kaznenopravnog sistema rehabilitirati znači uključiti se u društvo i u njemu živjeti bez kršenja određenih kaznenopravnih važećih pravila. Također, rehabilitacija se često interpretira u smislu raznovrsnih mjera koje bi trebale popraviti počinitelja kaznenih djela. Štoviše, važnije od onog što je počinitelj počinio, jest ono za što se (s obzirom na njegovu prirodu, konstituciju, mjeru degeneriranosti, karakterne crte, patološke varijable, obrazac mišljenja, subkulturne vrednote i sl.) predviđa da će (najvjerojatnije) još počinuti. Upravo na tom mjestu nastupa rehabilitacija kao zamišljeni skup mjera koje bi mogle utjecati na počiniteljevu kriminogenu dispoziciju.

Budući da je rehabilitacija zapravo vraćanje kriminalca, kroz tretman, na način života u kojem se poštuje zakon, često je potrebno ponovno uspostaviti brojne pozitivne socijalne veze koje su bile prekinute (popraviti obiteljsku situaciju, edukaciju, posao, specijalne vještine i sl.). Važno je počiniteljima ponuditi nove mogućnosti: stabilno zaposlenje, stanovanje i sl. Često se u sklopu rehabilitacije otvaraju zatvori prema vanjskom svijetu – počinitelji obavljaju rad van zatvora, vikendom imaju dopust i sl. (dakako, uz nadzor). Dakle, rehabilitacija zapravo predstavlja poboljšanje uvjeta u zatvorima (Kanduč, 1996).

Toch (1997) ističe kako se proces rehabilitacije odnosi na pozitivne osobne promjene u vidu osobnog rasta te na unapređenje prilagodbe zatvoru. Važan dio tog procesa je obrazovanje koje zatvorenicima nužno treba ponuditi. Slično tome, Cid (2005) gleda na rehabilitaciju kao preodgoj i reintegraciju zatvorenika, pri čemu je preodgoj usmjeren na uklanjanje uzroka delinkventnog ponašanja, a reintegracija na uključivanje zatvorenika u društvo još u procesu izdržavanja kazne. No, posebnu pozornost treba usmjeriti na probleme ovisnosti o alkoholu ili drogama te na agresivno ponašanje.

Maloić (2013) osim pojma rehabilitacije, spominje i pojam reintegracije. Ističe kako je počinitelje kaznenih djela potrebno promijeniti kako bi se prevladali uzroci kriminalnog ponašanja i prevenirao recidiv (radne vještine, kontrola emocija itd.) te stoga treba izricati kazne koje će najbolje doprinijeti rehabilitaciji počinitelja. Isto tako, sankcija treba biti usmjerena na uključivanje počinitelja kaznenog djela u zajednicu tj. na uspostavljanje i jačanje pozitivnih

socijalnih veza. Što se tiče željenih učinaka, autorica navodi kako je poželjno sljedeće: nakon što prevladaju svoje emocionalne i druge poteškoće, steknu nove stavove, vještine, interese i navike, nauče zadovoljavati svoje potrebe na društveno prihvatljive načine i uspostave kvalitetne odnose, počinitelji više neće biti motivirani za činjenje kaznenih djela. Aktivnosti usmjerene na socijalnu integraciju počinitelja smanjit će povratništvo.

5. Prednosti i mane pristupa kažnjavanju

Nakon pobližeg određenja i opisa svakog pojedinog pristupa kažnjavanju, u ovom poglavlju riječ je o prednostima i manama svakog od navedenih pristupa. Za svaki pojedini pristup navedene su dobre strane, ali i njihove kritike. Prednosti se više odnose na određene željene učinke svakog pojedinog pristupa, odnosno rezultate koji bi se mogli postići tim pristupom.

5.1. Prednosti i mane retribucijskog pristupa

Moguće je navesti nekoliko prednosti, odnosno željenih učinaka korištenja retribucijskog pristupa kažnjavanju. U prvom redu, zatvorskom se kaznom šalje jasna poruka kriminalcima kako se zločin ne isplati te kako će im kazna biti razmjerna djelu (retribucija) (Cvitanović, 1999). Shodno tome, mogao bi se očekivati pad stope kriminaliteta koji bi se postigao zastrašivanjem. Isto tako razmjernost djela i kazne mogla bi osigurati pravednost i veću sigurnost u društvu. Manji broj zatvorenika u zatvorima doveo bi do boljih zatvorskih uvjeta, a život u zatvoru bio bi malo podnošljiviji.

No, pobliže gledano, situacija je drugačija. Maloić (2013) navodi kako je nemoguće odrediti objektivne kriterije kojima bi se osiguralo da kazna uvijek odgovara počinjenom prijestupu. Isto tako, zastrašivanje može imati učinak samo kod nekih ljudi, ne mora kod svih. Nadalje, etički je upitno kažnjavanje ljudi temeljem procjene rizika za nešto što još nisu učinili, a povlači se i pitanje opravdanosti oštrijeg kažnjavanja da bi se zastrašili drugi.

Kanduč (1996) postavlja zanimljivo pitanje: Kako prepoznati malobrojne opasne pojedince, prije nego realiziraju svoje antisocijalne potencijale i postanu notorno kronični? Doista je teško predviđati nečija djela. No, sve dosad navedeno nisu jedine kritike retribucijskog modela. Neki autori ističu kako retribucijski pristup ne objašnjava uzroke kriminaliteta. Isto tako, ne može se tvrditi da svi ljudi uvijek djeluju racionalno. Također, možda najvažnije od svega, statistički podaci pokazuju kako stopa kriminaliteta nije pala, već je ostala konstantna (Slideshare, 2023). Dakle, pobija se prvotno osmišljeni i očekivani željeni učinak pada stope kriminaliteta.

5.2. Prednosti i mane pozitivističkog pristupa

Postoje određene prednosti, odnosno željeni učinci korištenja pozitivističkog pristupa kažnjavanju. Ponajprije, otvoren je put prema individualizaciji u postupanju prema osuđenima. Prvi put se uzima u obzir i njihova ličnost, a ne samo počinjeno djelo. Također, uveli su znanost u kriminalnu teoriju. No, možda su najvažnije zasluge pozitivizma uvođenje uvjetne kazne i specifičan pristup tretmanu maloljetnika (Slideshare, 2023).

Naravno, postoje i mane u pozitivističkom pristupu. Netočno je tvrditi kako su kriminalci zapravo „bolesnici“ koji ne mogu racionalno razmišljati o svojim ponašanjima te da im se stoga ne mogu izricati kazne (Kanduč, 1996). Velik dio njih potpuno racionalno počinji zločine, često gledajući na to kao jedini izlaz iz određene situacije. Velik dio osuđenika odbija prihvatiti etiketu „bolesnika“. Nadalje, možda je upitno svaki put očekivati da će unutrašnje promjene u ličnosti zatvorenika dovesti do poželjnih vanjskih promjena u ponašanju jer nemaju svi zatvorenici želju promijeniti se. Također, problematično je prepustiti sve odluke o počinjenju zločina različitim biološkim, socijalnim ili psihičkim čimbenicima. Na taj način, izbjegava se svaka odgovornost za počinjeno djelo.

5.3. Prednosti i mane rehabilitacijskog pristupa

Kao moguće prednosti ili željeni učinci korištenja rehabilitacijskog pristupa kažnjavanju, može se istaknuti stjecanje novih stavova, vještina i navika koje će pomoći osuđenima promijeniti se, naučiti zadovoljavati svoje potrebe na društveno prihvatljive načine i uspostaviti kvalitetne odnose (Kanduč, 1996). U konačnici, takve promjene mogu smanjiti povratništvo. Također, rehabilitacijom je omogućeno otvaranje zatvorskih ustanova prema vanjskom socijalnom okruženju. Zatvorenima se pružaju razne socijalne i ekonomske mogućnosti koje im mogu unaprijediti život izvan zatvora. Isto tako, primjenom raznih tretmana zapravo se poboljšavaju zatvorski uvjeti i olakšava život i boravak u zatvoru (Kanduč, 1996).

No, unatoč brojnim prednostima, rehabilitacijski model naišao je na brojne kritike. Ponajprije, pitanje je može li se prisiliti ljude na promjenu i kolika je njihova motivacija za promjenom. Zatvorenici bi trebali biti u mogućnosti odbiti tretman. Upitno je i koliko se priprema za novi život može provoditi u institucijama kao što su zatvori. Također, problematično je i na koji način procijeniti jesu li tretmani uspješni.

Maloić (2013) od mana ističe eroziju individualne odgovornosti jer se razlozi traže samo u smislu isprika za ponašanje. Isto tako, radi se o pristupu „mekog srca“ i nedovoljno ozbiljnom da bi bio učinkovit. Nadalje, zajednica se na taj način izlaže određenom stupnju rizika. Autorica

spominje i kako se utječe samo na počinitelje koji su počinili kazneno djelo, a ne utječe se na smanjenje kriminala općenito.

No, Knežević (2008) naglašava najpoznatiju kritiku ikad upućenu rehabilitacijskom pristupu. Budući da je rehabilitacija dovela zapravo do neodređenih kazni upućenih zatvorenicima, neodređene kazne su omogućavale zloupotrebe od strane zatvorskih uprava. U tim je godinama došlo do dramatičnog porasta kriminaliteta. Opisani razvoj događaja doveo je do čuvenog članka Roberta Martinsona objavljenog u časopisu Public Interest 1974. godine pod naslovom „What Works?“. Članak je ubrzo dobio nadimak „Nothing Works“. Martinson je zajedno sa svojim suradnicima pregledao 231 evaluacijsku studiju o djelovanju penalnog sustava i na temelju toga zaključio kako je tadašnji rehabilitativni (utilitaristički) ideal zapravo potpuno neučinkovit u zaustavljanju kriminala tog vremena.

Martinson je utvrdio kako rehabilitativni napori o kojima se izvještavalo nisu imali utjecaja na recidivizam (ponavljanje kaznenog djela već prije osuđivane osobe). Pronađeni su neki primjeri uspješnosti ili djelomične uspješnosti tretmana, ali oni su pojedinačni i nisu rezultirali modelom koji bi ukazivao na učinkovitost bilo koje metode tretmana. Također, istaknuo je kako tendencija da se recidivizam smanjuje kod počinitelja iznad 30. godine života ima malo veze s metodama tretmana koje je pregledao (Martinson, 1974).

Lipton, Martinson i Wilks (1975) otkrili su malo dokaza o tome da oni programi koji pripremaju osuđenike za život izvan zatvora kroz obrazovanje ili razvijanje socijalnih vještina imaju nekog značajnijeg utjecaja na udio recidivizma. Isto vrijedi i za individualno ili grupno savjetovanje. Također, nisu došli do zaključka da su duljina izrečene kazne ili tip ustanove u kojoj se ona izdržava utjecale na udio recidivizma.

Iz svega navedenog, možemo zaključiti kako je koncept kazne kakav zagovaraju kriminolozi te kako ju definira kazneno pravo tijekom posljednjih stoljeća doživio znatnu promjenu. U moderno doba razvija se novi trend „popravne“ penologije, što znači da je svrha kazne danas „popraviti“ počinitelja i vratiti ga u društvo nakon rehabilitacije, bez ikakve društvene stigme. Uz novi pristup kažnjavanju, javljaju se i nove, suvremene etičke dileme o kojima će biti više riječi u nastavku. Za bolje razumijevanje rada, bitno je utvrditi značenje pojma „etika“. *„Etika (prema grčkom moralan, ćudoredan), predstavlja skup načela moralnoga (ćudorednog) ponašanja nekoga društva ili društvene skupine koja se zasnivaju na temeljnim društvenim vrijednostima kao što su: dobrota, poštenje, dužnost, istina ljudskost itd. Etika kao filozofska*

disciplina ispituje zasnovanost i izvor morala, temeljne kriterije za vrjednovanje te ciljeve i smisao moralnih htijenja i djelovanja“ (Hrvatska enciklopedija, 2023a).

6. Determinante kriminalnog ponašanja

U daljnjem tijeku ovog diplomskog rada naglasak će biti na razmatranjima o determinantama kriminalnog ponašanja čovjeka, gdje se postavlja pitanje odgovornosti samog čovjeka za počinjeno kazneno djelo te nastoji utvrditi je li osoba u potpunosti racionalno biće koje je odgovorno za sve svoje postupke ili je žrtva vlastite biologije i nasljeđa, a također i društva u kojem živi. Sukladno tomu povlači se pitanje mogućih blažih kazni prema počiniteljima koji su odrastali u problematičnom okruženju ili su imali veću genetsku predispoziciju za počinjenjem kaznenih djela.

Istraživanje bioloških faktora u etiologiji kriminalnog ponašanja dugo vremena nije bilo popularno u Sjedinjenim Američkim Državama (Mednick i Volavka, 1980). Ipak, svako ljudsko ponašanje djelomično je rezultat fizioloških uzroka te je razumna pretpostavka da i priroda i odgoj utječu na antisocijalno ponašanje. Prema Mednick i Volavka (1980) nedavna istraživanja su testirala tu hipotezu i čini se da ju rezultati potvrđuju. Rastuće istraživanje kontinuirano pokazuje da je vjerojatnije da će identični blizanci imati kriminalne dosjee nego dvojajčani blizanci. Studije posvojenja otkrile su da, kontrolirajući kriminalnost posvojitelja, posvojena djeca čiji su biološki roditelji imali kriminalne dosjee vjerojatnije imaju i sami kriminalne dosjee nego posvojena djeca čiji biološki roditelji nisu imali kriminalne dosjee.

Psihofiziološka istraživanja autonomnog živčanog sustava, uglavnom koristeći mjere provodljivosti kože, sugeriraju da ljudi s repetitivno antisocijalnim ponašanjem imaju niske razine uzbuđenja i sporu obnovu provodljivosti kože (Mednick i Volavka, 1980). Ovi faktori mogu imati ulogu u učenju izbjegavanja antisocijalnog ponašanja. Konsenzus istraživanja neurofiziologije je da su elektroencefalogrami (EEG) kriminalaca češće abnormalni nego EEG-ovi nekriminalaca i da postoji neko usporavanje frekvencije EEG-a kod uobičajenih prekršitelja. Istraživanje odnosa između epilepsije, EEG-a i agresije nije dovelo do jasnog konsenzusa. Postoje sličnosti u istraživanjima provodljivosti kože i EEG-a: i spore alfa frekvencije i smanjeni odgovor provodljivosti kože povezani su s niskim nivoima uzbuđenja.

Nema sumnje da biokemijski i farmakološki faktori doprinose antisocijalnom ponašanju, ali opseg njihovog doprinosa, u odnosu na društvene i druge okolišne faktore, nije jasan (Mednick

i Valovka, 1980). Lijekovi i drugi endogeni materijali nisu intrinzično kriminogeni, ali izazivaju antisocijalno ponašanje u određenim kulturnim, društvenim i osobnim okolnostima. Sve zajedno, istraživanje veze između biologije i kriminala ne ostavlja sumnju da su društveni i biološki faktori, i njihove interakcije, važni za naše razumijevanje izvora antisocijalnog ponašanja.

Ako se nasilno ponašanje pojedinca ne može pripisati isključivo njegovoj svjesnoj namjeri, već je donekle utemeljeno na njegovoj genetskoj strukturi, tada se čini da se njegova pravna odgovornost barem smanjuje. Ako genetski ili stečeni biološki faktori imaju djelomičnu ulogu u etiologiji kriminalnog ponašanja, potrebno je napraviti varijacije u doktrinama namjere osobe da poćini kazneno djelo.

Boller (2021) u svom članku „Criminals: Made or Born?“ (Kriminalci: stvoreni ili rođeni?) na vrlo zanimljiv način piše o kriminalcima i suprotstavlja okolinu i genetsku predispoziciju za zločin. Autorica ističe kako postoje neki uobićajeni izrazi koji se mogu ćuti kada se mladić iz nestabilne obitelji odlući za krivi put (primjerice, „Jadno dijete, roditelji su kriminalci pa će i on postati kriminalac.“, „Bilo je oćekivano da će se tako ponašati, svi u obitelji su kriminalci.“ ili „Njegovi loši geni su ga natjerali na ovo.“). No, postavlja se pitanje je li okolina kriva ili geni određuju sudbinu osobe ćak i prije rođjenja. Ljudi ćesto pokušavaju opravdati svoje agresivno ili antisocijalno ponašanje kriveći svoje gene, ali koliko toga zapravo moćemo pripisati genima? Jesu li kriminalci oblikovani svojom okolinom ili su rođeni s genetskom predispozicijom? Spomenuti ćlanak imao je za cilj rasvijetliti istraćivanje „kriminalnih gena“ i hoće li njihovo postojanje utjecati na pravosudni sustav.

Autorica navodi kako se moće ćuti da netko tvrdi da se ponaša na određeni naćin jer je to naslijedio od svojih roditelja. To se posebno ćesto govori za negativne karakteristike poput kriminalnog ponašanja. No, pita se moće li se zaista naslijediti sklonost prema kriminalnom ponašanju ili se to samo izgovara kao obrana za ponašanje koje nije općenito odobreno?

Upravo zbog toga Boller (2021) prvo definira kriminalno ponašanje kao fenotip unutar antisocijalnog i agresivnog ponašanja koje se karakterizira nesposobnoću da se pridržava društvenih normi. Antisocijalno ponašanje opisuje kao ponašanje koje izaziva ili je vjerojatno da će izazvati uznemiravanje, strah ili nelagodu kod osoba koje nisu ćlanovi istog kućanstva kao ta osoba. Antisocijalna osobnost prisutna je kod otprilike 50-80% zatvorenika, što se ćesto povezuje s agresivnim ponašanjem (Brazil i sur., 2018). Istraćivanja su se uglavnom usmjerila

na povezanost između agresivnog ponašanja i genetike, zbog čega se spomenuti članak uglavnom usredotočio na agresivno ponašanje općenito.

Još 1985. godine istraživači su postavili pitanje jesu li kriminalci stvoreni ili rođeni. To implicira da ili okolina oblikuje kriminalca ili je sudbina osobe već fiksirana pri rođenju zbog genetike (Herrnstein, 1985). Danas je poznato da društveni faktori i okolišne varijable utječu na agresivno ponašanje (Tehrani i Mednick, 2000). No, postoje li geni koji na kraju vode agresivnom ponašanju i time mogućem antisocijalnom i kriminalnom ponašanju? Čini se da genetski faktori igraju ulogu u nekoliko psihijatrijskih poremećaja, poput depresije ili poremećaja anksioznosti, što dovodi do pretpostavke da agresivno ponašanje može imati genetski uzrok (Health, 2013). Osim toga, agresivno ponašanje bilo je ključno za preživljavanje u drevnim vremenima, što ga čini korisnim ako je kodirano u genetici (Godar i sur., 2016).

S obzirom na to da agresivno ponašanje utječe na harmoniju i mir u društvu, istraživači traže načine da identificiraju potencijalno štetne osobe. Zbog toga znanstvenici traže takozvane „kriminalne gene“ kao biološke oznake za identifikaciju osoba predisponiranih za agresivno ponašanje. Mogućnost ranog prepoznavanja mogućih kriminalaca omogućila bi razvoj „protivnasilnih“ intervencija. Boller (2021) navodi kako je nekoliko studija radilo na dekodiranju „kriminalnih gena“. Jedan od gena koji je privukao više pažnje je monoamin oksidaza A (MAOA).

Spomenuti gen kodira protein monoamin oksidazu, koja igra važnu ulogu u metabolizmu neurotransmitera. Zbog svoje funkcije, enzim je povezan s regulacijom ljudskog ponašanja, uključujući agresiju (Mcswiggan i sur., 2017). Studije su ukazale na to da gubitak funkcije ili niska aktivnost enzima (genotip MAOA-L) može dovesti do kliničkog sindroma karakteriziranog niskom samokontrolom, povećanom impulzivnošću i negativnim emocionalnim reakcijama, što potiče ljude na agresivno i nasilno ponašanje zbog manjih stresora, zbog čega se naziva „genom ratnika“ (Gonzalez-Tapia i Obsuth, 2015).

Međutim, pokazalo se da se samo 50% varijabilnosti u agresivnom ponašanju može objasniti genetikom. Rezultati navedeni ranije sugeriraju genetsku predispoziciju kod nositelja MAOA-L gena; međutim, neka istraživanja nisu mogla replicirati tu povezanost ili su pronašla samo nisku korelaciju između gena i agresivnog ponašanja (Mcswiggan i sur., 2017). Općenito, istraživači su pronašli dokaze da genotipovi ne mogu unaprijed odrediti određenu osobnost, već raspon mogućih karakteristika koje osoba može razviti. U ovom slučaju to bi značilo da svaka osoba koja nosi genotip MAOA-L neće nužno pokazivati agresivno ponašanje.

No, znanstveni dokazi ukazuju na pretpostavku da kombinacija bioloških i psiholoških aspekata oblikuje ljudsko ponašanje (Stetler i sur., 2014). To objašnjava zašto osobe s istim genotipom (npr. MAOA-L) ne pokazuju istu osobnost. Osim toga, agresija je kompleksno ponašanje, stoga se pretpostavlja da je uzrokovana interakcijom između više gena. Zbog toga bi se drugi geni također trebali analizirati i razmatrati pri ocjenjivanju agresije. Drugim riječima, MAOA gen ne može se smatrati „kriminalnim genom“ jer je potrebno razmotriti više faktora, poput odgoja u djetinjstvu ili obrazovanja (Stetler i sur., 2014).

Varijanta MAOA-L povezana je s agresivnim ponašanjem u nekoliko istraživanja, ali utjecaj okoline treba uzeti u obzir (Boller, 2021). Okolinski faktori mogu međusobno djelovati s genima i stoga mogu povećati ili smanjiti genetski utjecaj na agresivno ponašanje. Stoga prisutnost samo MAOA-L gena nije dovoljna da bi se osoba smatrala kriminalcem. Potrebna su daljnja istraživanja kako bi se procijenio genetski utjecaj na ponašanje, a još važnije je pravilno definirati i kvantificirati okolinske faktore kako bi se odredile interakcije gena i okoline.

Teorija „socijalnog potiska“ opisuje učinak okoline na gene koji rezultira određenim ponašanjem (Boller, 2021). Posebno iskustvo traume, poput zlostavljanja, čini se ključnim događajem u životu osobe koji vodi razvoju agresivnog ponašanja. Međutim, postoje dokazi o snažnoj vezi između MAOA-L i kriminalnog nasilja kod prekršitelja, ali ne i u općoj populaciji. To znači da prekršitelji koji nose ovu varijantu gena često ispoljavaju nasilno ponašanje, dok ljudi koji nisu kriminalci to ne pokazuju (Boller, 2021).

Znajući da postoje dokazi o vezi između gena i agresivnog ponašanja i njegove sklonosti prema kriminalnom ponašanju, nije iznenađujuće da odvjetnici u SAD-u i Nizozemskoj pokušavaju opravdati zločine svojih klijenata njihovim genima (Boller, 2021). Međutim, ljudi će se suočiti s etičkim dilemama u budućnosti: ako ponašanje utječe na gene, kako se ljudi mogu smatrati odgovornima za svoja djela? Je li etički ispravno zatvoriti ih zbog nečega što ne mogu kontrolirati? Jesu li ljudi bez „kriminalnog gena“ odgovorniji za svoja djela od drugih?

S druge strane, to znanje također može biti korisno u razvoju budućih metoda „protiv nasilja“, poput pozitivnih okolišnih uvjeta za osobe s takvom genetskom ranjivošću na agresivno ponašanje. Genetsko savjetovanje također bi omogućilo procjenu prikladne kazne te bi se odlučilo hoće li se kriminalca smatrati kazneno odgovornim (Boller, 2021).

Boller (2021) zaključuje kako su ljudi više od skupa gena. Postoji mnogo aspekata i faktora koje treba uzeti u obzir pri odgovaranju na pitanje jesu li kriminalci stvoreni ili rođeni.

Međutim, doista postoje geni koji povećavaju sklonost prema agresivnom ponašanju. Ipak, nemoguće je kriviti samo gene za agresivno ponašanje. I genetski i društveni faktori igraju ulogu i mogu djelovati zajedno ili pojedinačno, pri čemu se individualna uloga gena, poput MAOA, treba dalje razjasniti.

Pokazalo se da učinak MAOA ovisi o interakciji s okolinom (Boller, 2021). Dakle, možda gen nije uzrok agresivnog ponašanja, već posljedica okoline koja utječe na izražavanje gena kao rezultat niza životnih događaja (Boller, 2021). Ipak, znanstvenici maštaju o intervencijama protiv kriminala koje će se temeljiti na genetici i okolišnim faktorima u budućnosti, što je zanimljivo pratiti. Međutim, treba se prisjetiti da je osoba više od skupa gena i da društveni faktori mogu utjecati na njih, što otežava pripisivanje ponašanja osobe isključivo genima. Okolišni i biološki uzroci su međusobno povezani i neprestano su u interakciji (Van Der Gronde i sur., 2014)

Novije teorije kriminaliteta i suvremena kriminološka istraživanja uglavnom su interdisciplinarna te proučavaju ljudska ponašanja iz više različitih aspekata, s ciljem objašnjavanja delinkvencije, odnosno kriminaliteta. Put do integrativnog pristupa kriminalitetu bio je trnovit te je uključivao različite teorije kriminaliteta. Među najpoznatije teorije kriminaliteta ubrajaju se Lombrosova teorija rođenog zločinca i Sutherlandova teorija diferencijalne asocijacije. Od tada se pojavio niz teorija koje objašnjavaju uzrok zločina, no samo su neke od njih izdržale test vremena i pokušavaju objasniti zločin samo u segmentima. Svjetski kriminolozi stoga osjećaju prijeku potrebu za univerzalnom primjenom teorije o uzročnosti zločina.

Lombrosova biološka teorija kriminala iz 1876. godine sugerira da je kriminalnost naslijeđena i da se „rođeni zločinac“ može prepoznati po svom izgledu (SimplyPsychology, 2023). Godine 1876. Cesare Lombroso, talijanski kriminolog, predložio je atavistički oblik kao objašnjenje delinkventnog ponašanja. Ovo objašnjenje usmjeravalo se na ideju da kriminalci imaju fizičke karakteristike koje ih razlikuju. U djelu „Rođeni zločinac“ („L'Uomo delinquente“), prvi put objavljenom 1876. godine, sugerirao je postojanje posebne biološke klase ljudi sklonih kriminalu. Ti ljudi pokazivali su „atavističke“ (tj. primitivne) karakteristike. Atavistički izraz potječe od latinske riječi „avatus“, što znači predak. Ove atavističke karakteristike, tvrdio je, ukazivale su na činjenicu da su počinitelji bili na primitivnijoj evolucijskoj razini od neprijestupnika; bili su „genetski ostaci“. To ih je, prema Lombrosu, činilo divljima, netemeljenima i nesposobnima da se uklope u društvo 1870-ih, stoga bi neizbježno prešli na kriminal. To implicira da je kriminalnost naslijeđena i da se može identificirati fizičkim

manama. Lombroso je došao do određenih opisa kriminalaca. Značajke lopova bile su sljedeće: izražajno lice, spretnost ruku i male, lutajuće oči. Značajke ubojice: hladan, stakleni pogled, krvave oči i velik nos nalik jastrebu. Značajke seksualnih prijestupnika: debele usne i izbočene uši. Značajke ženskih prijestupnica: niži rast, više bora, tamnija kosa i manje lubanje od „normalnih“ žena. Također je tvrdio da „rođeni zločinac“ ima naklonost prema tetovažama, okrutnim i zlim igrama te vlastitom jeziku putem primitivnog žargona (povratka njihovim divljim korijenima). Lombroso je tvrdio da kriminalci nisu krivi za svoje kriminalne aktivnosti jer njihovo ponašanje određuje njihova fiziologija. Ova teorija bila je pod utjecajem Darwinove teorije evolucije (SimplyPsychology, 2023).

Lombroso je pregledao više od 4000 prijestupnika (živih i mrtvih) kako bi identificirao fizičke znakove koji ukazuju na atavistički oblik. Primjeri stvari koje je Lombroso mjerio bili su visina ljudi, težina, razmak ruku, prosječna visina tijela dok su sjedili, veličina ruku, vrata, bedara, nogu i stopala, boja očiju itd. U istraživanju 383 mrtva talijanska prijestupnika i 3839 živih, otkrio je da 40% njih ima atavističke karakteristike. Lombroso je postao poznat kao otac moderne kriminologije. Bio je jedan od prvih koji su znanstveno proučavali zločin i prijestupnike, a njegova teorija o „rođenom zločincu“ dominirala je promišljanjima o kriminalnom ponašanju krajem 19. i početkom 20. stoljeća. To je predstavljalo bitan pomak u odnosu na razmišljanje koje je tisućama godina dominiralo ovim područjem, koje je analiziralo zločin na moralnim i religijskim osnovama te stoga zločin nije bio viđen kao legitimna tema za znanstveno istraživanje. Međutim, istraživanju koje je proveo Lombroso nedostajalo je rigoroznosti koju sada očekujemo od znanstvenih istraživanja. Nije koristio kontrolnu skupinu s kojom bi usporedio svoje sudionike. Osim toga, Lombroso je prisutnost određenih fizičkih karakteristika tumačio kao uzrok delinkventnog ponašanja, no može se tvrditi da su ovi znakovi mogli interagirati s društvenim faktorima (SimplyPsychology, 2023).

Prema Agnew (1992) posjedovanje tih neprijatnih fizičkih karakteristika moglo bi dovesti do neprijatnih socijalnih interakcija, što dovodi do frustracije i bijesa, koji, pak, dovode do prijestupničkog ponašanja. Goring (1913) je proveo istraživanje uspoređujući preko 2000 londonskih osuđenika s kontrolnom skupinom. Nije uspio replicirati Lombrosova otkrića. Lombroso je tvrdio da su fizičke karakteristike koje je identificirao bile prirodne, no to možda nije bio slučaj jer su na njih mogli utjecati okolinski faktori poput loše prehrane u djetinjstvu. Ova teorija je deterministička jer implicira da posjedovanje određenih prirodnih fizičkih karakteristika vjerojatno vodi prema kriminalu, a ne uzima u obzir utjecaj slobodne volje i

moralnih/religijskih vrijednosti. To ograničava njenu korisnost jer ne može objasniti individualne razlike (Goring, 1913).

Ovo objašnjenje je društveno osjetljivo; neke od osobina koje je opisao Lombroso povezane su s bojom kože, a druge osobine povezane su s konceptom rase, pa ga se optužuje za znanstveni rasizam. Osim toga, ova se teorija također koristila kao podrška za eugeniku. Eugenika je filozofija koja tvrdi da bi oni koji su rođeni s genetskim prednostima trebali imati dozvolu za reprodukciju radi dobra društva, dok bi oni rođeni s genetskim manama trebali biti eliminirani kako bi se poboljšala genetska kvaliteta ljudske populacije (SimplyPsychology, 2023).

Sirgiovanni (2017) piše članak u kojem se osvrće upravo na Lombrosovu teoriju rođenog zločinca („born criminal“). Autorica navodi kako je krajem devetnaestog stoljeća talijanski liječnik i antropolog Cesare Lombroso postavio temelje kriminalističkih znanosti uvođenjem biološke teorije o delikvenciji, koja je kasnije bila osporena i zamijenjena sociološkim pristupom. Teorija „rođenog zločinca“ bila je siromašna u metodama i analizi te se pokazala kontroverznom u svojim formulacijama, pretpostavkama i uglavnom u svojim predviđanjima. Međutim, nedavna istraživanja u području bihevioralne genetike i neuroznanosti vratile su neku verziju lombrosijanske ideje pružajući dokaze o genetskim i biološkim korelacijama s kriminalnim ponašanjem. Autorica ističe kako spomenuta istraživanja imaju utjecaj na pravne postupke diljem svijeta.

U svom radu, Sirgiovanni uspoređuje lombrosijansko i suvremeno znanstveno značenje „nasljeđivanja“ i „sklonosti“ prema agresivnom i nasilnom ponašanju, ističući teoretske sličnosti i razlike između tih dvaju pristupa. S jedne strane, rad argumentira protiv ideje da su suvremene teorije radikalno determinističke, dok s druge strane cilja na rehabilitaciju intelektualne slike Lombrosa pokazivanjem da je ponižavanje njegovog briljantnog rada od strane njegovih nasljednika bilo nepravedno. Inovativna snaga Lombrosova rada nije bila njegova metoda. Njegova glavna ostavština bila je prirodni koncept traženja bioloških markera za antisocijalno ponašanje. Pomaknuo je pažnju s proučavanja kriminala na kriminalca i osporio razliku između kriminalnosti i psihopatologije.

Sredinom 20. stoljeća Edwin H. Sutherland predstavlja teoriju diferencijalne asocijacije, gdje navodi kako ljudi uče kriminalna ponašanja od starijih s kojima se mogu povezati te navodi da su mladi nižeg socioekonomskog statusa i iz nižih slojeva društva izloženiji kriminalnim elementima koji mogu dovesti do delinkventnog ponašanja. Maloku (2020) navodi kako u širokom spektru kriminoloških teorija o uzrocima devijantnog ponašanja, sociološke teorije

kriminaliteta imaju poseban značaj. U tim teorijama uzroci takvog ponašanja vide se isključivo u uvjetima i socijalnim interakcijama pojedinca u njegovom okruženju. Međutim, u znanstvenim objašnjenjima uzroka kriminalnog ponašanja posebno mjesto zauzima teorija koja pridaje poseban značaj interakciji delinkventa s njegovim okruženjem. Ova teorija poznata je kao teorija različitih asocijacija, ili češće poznata kao teorija diferencijalne asocijacije. Njezin tvorac je poznati američki sociolog i kriminolog Edwin Sutherland, koji je ostavio neizbrisiv trag na relativno kratkoj, ali vrlo važnoj tradiciji američkih kriminoloških teorija kriminaliteta. Njegove lekcije su preuzeli i modificirali mnogi istaknuti kriminolozi u svojim analizama etiologije kriminala.

Kao rezultat pojedinca koji je „naučen“ takvim ponašanjem, Edwin Sutherland, svojim razumijevanjem kriminalnog ponašanja, pružio je doista vrijedno i temeljito objašnjenje za pojavu devijacije. Ova teorija u osnovi odražava nastanak kriminalnog ponašanja u mladom stanovništvu, kod mladih ljudi od adolescencije nadalje koji su u interakciji sa svojim okruženjem i pokazuju sklonost prema kriminalnom ponašanju, tako da sami postanu delikventi (Maloku, 2020).

Sutherland je predstavio svojih 9 postulata koji označuju teoriju diferencijalne asocijacije (Ristanović-Nikolić, 1998):

1. Kriminalno ponašanje može se naučiti.
2. Kriminalno ponašanje može se naučiti u suradnji s drugima, putem procesa komunikacije.
3. Glavni dio učenja o kriminalnom ponašanju ostvaruje se unutar primarnih grupa.
4. Proces učenja o kriminalnom ponašanju uključuje tehnike počinjenja kaznenih djela koje ponekad mogu biti vrlo komplicirane ili vrlo jednostavne i na specifičan način usmjeravaju motivaciju, poticaje, racionalizacije i stavove.
5. Način na koji se motivacija upravlja ovisi o tome je li pojedinac u kontaktu s osobama koje imaju pozitivne definicije, odnosno osobama koje odobravaju kriminalno ponašanje ili osobama koje imaju negativne definicije kriminalnog ponašanja, tj. koje ga kažnjavaju.
6. Osoba postaje kriminalac zbog toga što dobiva više definicija koje dopuštaju kriminalno ponašanje i manje definicija koje ga kažnjavaju.
7. Kontakt s osobama koje odobravaju kršenje normi ili ga osuđuju dovodi do promjena u sudjelovanju, trajanju, važnosti i intenzitetu.

8. Proces učenja kriminalnog ponašanja obuhvaća sve mehanizme koji su dio cijelog procesa učenja.
9. Kriminalno ponašanje izražava opće potrebe i vrijednosti. Iako se ne može objasniti tim potrebama i vrijednostima, također je i nekriminalni izraz istih potreba i vrijednosti.

Važnost spomenute teorije postaje još veća s obzirom na perspektivu kriminalne politike i prevencije kriminala općenito, jer znanstvena objašnjenja uzroka kriminala pružaju osnovu za preventivne akcije u obrazovnim institucijama i radu s mladima kako bi ih se odvratilo od devijantnog ponašanja. Poznato je kako fenomen kriminaliteta u svojim oblicima pojave ima karakteristike takozvane „kriminalne karijere“, što znači da je tinejdžer koji postane delinkvent tijekom ovog razdoblja razvoja ličnosti mnogo skloniji „obogatiti“ svoj osobni kriminalni dosje, počinjući mnogo ozbiljnije zločine u kasnijoj kriminalnoj karijeri, nego oni koji ne iskazuju delikventno ponašanje (Maloku, 2020).

To je velika prilika za opću prevenciju kriminaliteta u društvu, za što, kako je već navedeno, postoji dobro utemeljeno znanstveno objašnjenje. Naravno, socijalizacija u kriminalnom okruženju nije jedina varijabla koja pridonosi isključivo pojavi devijantnog ponašanja među mladima. Postoje i drugi faktori, kao što su poremećeni obiteljski odnosi, prethodna stajališta o kriminalu itd. U ovom slučaju možemo sigurno reći da ono na što je Sutherland inzistirao ima značajan utjecaj na kriminalno ponašanje (Maloku, 2020).

Uz sva spomenuta istraživanja i teorije, postoje i istraživanja usmjerena na karakteristike psihopata. Viding, McCrory i Seara-Cardoso (2014) pišu o psihopatiji kao stanju koje je dugo zaokupljalo maštu javnosti. Ističu kako je psihopatija zapravo poremećaj ličnosti karakteriziran nedostatkom empatije i osjećaja krivnje, plitkim afektom, manipulacijom drugih ljudi te teškim, unaprijed osmišljenim i nasilnim antisocijalnim ponašanjem. Osobe s psihopatijom generiraju značajne društvene troškove, kako kao direktnu financijsku posljedicu svog delinkventnog ponašanja i nedostatka normalne participacije u radnom životu, tako i u smislu emocionalnih i psiholoških troškova za njihove žrtve.

Autori naglašavaju kako su manifestacije psihopatskih karakteristika i ponašanja vidljive od ranog djetinjstva, i iako je potpuno neprimjereno „označiti“ djecu kao psihopate, jasno je da se bezosjećajne i nemoralne karakteristike koje karakteriziraju odrasle osobe s psihopatijom također mogu pouzdano primijetiti kod djece i predviđaju povećani rizik za trajno antisocijalno ponašanje. Nadalje, osobe s visokim psihopatskim karakteristikama pokazuju izražen nedostatak empatije i osjećaja krivnje. Često se upuštaju u proaktivnu, instrumentalnu agresiju,

čine se otpornima na sankcije i ne čini se da dijele potrebe i ciljeve koji obično karakteriziraju ljudska bića. Zanimljivo, osobe s psihopatijom savršeno su sposobne razumjeti tuđe misli, za razliku od osoba s poremećajima iz autističnog spektra. To može objasniti zašto su osobe s psihopatijom često tako vješte u manipuliranju drugim ljudima - znaju što drugi misle, ali ne osjećaju emocionalnu povezanost s patnjom koju će njihova djela nanijeti drugima (Viding, McCrory i Seara-Cardoso, 2014).

Nekoliko neuroloških studija istraživalo je kako se mozgovi osoba s visokim razinama psihopatskih osobina razlikuju od mozgova tipičnih osoba ili čak od mozgova osoba s antisocijalnim ponašanjem koje nemaju psihopatske osobine (Viding, McCrory i Seara-Cardoso, 2014). Ove studije koristile su različite vrste zadataka i usredotočile se na kriminalne populacije, osobe iz zajednice i djecu s različitim razinama hladnih, nemilosrdnih osobina. Nastali dokazi sugeriraju da osobe s visokim razinama psihopatskih osobina pokazuju nižu aktivnost u nekoliko dijelova mozga, uključujući amigdalnu i anteriornu insulu, prilikom procesuiranja emocionalnih/empatičnih/istaknutih podražaja. Najvažnije, osobe s visokim razinama psihopatskih osobina razlikuju se od drugih osoba s antisocijalnim ponašanjem koje ne pokazuju ovu atipično nisku aktivaciju mozga na takve podražaje. Atipična aktivnost u moždanim područjima poput orbitofrontalnog korteksa i striatuma tijekom donošenja odluka i obrade nagrada daje nam naznake o tome zašto osobe s visokim razinama psihopatskih osobina ne planiraju unaprijed, donose loše i impulzivne odluke i čine se tako motiviranima potencijalom trenutačne nagrade za sebe (Viding, McCrory i Seara-Cardoso, 2014).

No, najvažnije je, prema autorima, istaknuti da smo sada bolje pozicionirani nego ikad prije da identificiramo one mlade ljude s najvećim rizikom od razvoja psihopatije u odrasloj dobi i pružimo podršku i intervenciju potrebne za smanjenje njihovog rizika od budućeg antisocijalnog ponašanja. Takav pristup, prema njihovom mišljenju, prelazi ideju o poremećaju ponašanja kao homogenoj kategoriji i pomaže prilagoditi intervencije djeci na načine koji odgovaraju njihovim razvojnim ranjivostima.

7. Starosno odvojeno stanovanje i uvjetni otpust starijih zatvorenika

Jedna od temeljnih suvremenih etičkih dilema jest tretman starijih zatvorenika u penalnim ustanovama. Pri tomu, postavlja se sljedeće pitanje: Treba li sa starijim zatvorenicima primijeniti starosno odvojeno stanovanje ili ne? Wangmo, Handtke, Bretschneider i Elger (2015) proveli su zanimljivu studiju o spomenutom pitanju. Intervjuirali su 35 starijih zatvorenika iz Švicarske i 40 dionika (profesionalaca koji rade u zatvoru) iz triju europskih zemalja, uključujući i Švicarsku. Mišljenja sudionika o stambenom smještaju starijih zatvorenika bila su podijeljena. Gotovo jednak broj zatvorenika i dionika iznosio je slične argumente za i protiv takvih stambenih aranžmana.

Do danas, rasprava o segregiranom stambenom smještaju potaknuta je istraživanjima koja su pokazala veću prevalenciju bolesti među starijim zatvorenicima u usporedbi s mlađim zatvorenicima i starijim osobama u zajednici (Binswanger, Krueger i Steiner, 2009; Wilper i sur., 2009), činjenicom da su stariji zatvorenici skloniji postati žrtvama nasilja i zlostavljanja (Kerbs i Jolley, 2007), visokom prevalencijom problema sa spavanjem i posljedičnom upotrebom hipnotičkih lijekova (Elger, 2009) te sve većim brojem starijih zatvorenika (Aday, 2003).

Kao što je rečeno, rezultati studije bili su podijeljeni. Odnosno, mišljenja sudionika studije bila su podijeljena. Jedan od razloga koje su naveli stariji zatvorenici iz Švicarske i dionici iz triju europskih zemalja u korist konsolidiranih zatvora bio je da oni odražavaju društvo. Nadalje, ovakvo mišljenje preferirano je od strane dionika koji su čvrsto vjerovali da se segregacija bilo koje vrste ne bi smjela događati jer bi mogla rezultirati getoizacijom (Howse, 2003). Vrijednost konsolidiranog zatvorskog okruženja ležala je u njegovom potencijalu za generacijsku izmjenu, pružajući starijim zatvorenicima priliku da podijele svoju mudrost i iskustvo s mlađima.

Rezultati studije pružaju empirijsku podršku djelomičnoj segregaciji, kompromisu u raspravi o konsolidiranom naspram segregiranom smještaju (Kerbs i Jolley, 2007; Vito i Wilson, 1985). Djelomična segregacija starijih zatvorenika od opće zatvorske populacije smatra se „najboljim od oba svijeta“ (Kerbs, Jolley i Kanaboshi, 2015), jer bi stariji zatvorenici mogli živjeti u posebnom odjelu koji zadovoljava njihove fizičke i medicinske potrebe, istovremeno uživajući u dinamičnim odnosima sa zatvorenicima različitih dobnih skupina.

U skladu s prethodnim istraživanjima (Marquart, Merianos i Doucet, 2000), takav poseban odjel idealno bi trebao uključivati više otvorenog prostora, zaštitu starijih zatvorenika od općenito visoke razine buke kasno tijekom večeri, niže razine sigurnosti s obzirom na smanjenu

vjerojatnost i sposobnost ove skupine za bijeg te dati stanarima odgovornost za njihove dnevne izbore. Trebao bi također uključivati mjere za prilagodbu dnevnog rasporeda zatvorenika starije dobi njihovom opadajućem fizičkom zdravlju.

Za razliku od drugih studija, u ovoj studiji nije se činilo da je nasilje nad starijim zatvorenicima ključan razlog za potporu segregiranim životnim situacijama. Moglo bi postojati nekoliko razloga za nedostatak podrške ovoj zabrinutosti u navedenom uzorku, uključujući kulturu i populaciju zatvora. Kako je već napomenuto, zatvori u Švicarskoj obično smještaju manji broj zatvorenika, a zatvorenici koji su intervjuirani izvijestili su da imaju zatvorsku ćeliju samo za sebe. Takvi uvjeti mogu rezultirati manjim prilikama za nasilje (Wangmo, Handtke, Bretschneider i Elger, 2015).

Još jedno empirijsko saznanje koje se manje spominjalo u raspravi jest značaj izbora i suglasnosti starijih zatvorenika u vezi s takvim odvojenim smještajem. Autori naglašavaju da je važno poštivati izbore zatvorenika. Konačno, s obzirom na strože osuđujuće kazne, sve veći broj starijih zatvorenika ulazi u zatvore i tamo stari. Važna je preporuka za razdvajanje zatvorenika prema vrsti kazne. To omogućuje razdvajanje zatvorenika prema sigurnosnim razinama i njihovoj vjerojatnosti puštanja (Adams, 1995).

Kada je riječ o tretmanu starijih zatvorenika u zatvorima, važno je spomenuti resurse, osoblje i zdravstvenu skrb koja se pruža zatvorenicima. Stojkovic (2007) istražuje sistemsku zloupotrebu i zanemarivanje kojima su izloženi stariji zatvorenici dok su zatvoreni i kada budu pušteni iz zatvora. Većina popravnih sustava ima nedostatne resurse, procese i osoblje za upravljanje starijom populacijom unutar i izvan zatvora. Osim što pruža definiciju starijeg zatvorenika, u članku se razmatraju i dva konkretna problema - zdravstvena skrb u zatvorima i povratak zatvorenika u društvo.

Što se tiče definicije starijeg zatvorenika, Formby i Abel (1997) navode da Ured za statistiku pravosuđa koristi dob od 55 godina u svojim izvješćima o broju zatvorenika. S druge strane, mnogi upravitelji i povjerenici s kojima je autor surađivao postavili su dobnu granicu između mlađih i starijih zatvorenika na 50 godina. Kao što je vidljivo, granica nije jasno postavljena. Thomas i suradnici (2005) kategoriziraju starije zatvorenike u sljedeće tri skupine: (1) zatvorenici koji su ostarjeli dok su bili u zatvoru, što odražava osobu kojoj je od mlade dobi izrečena duga zatvorska kazna i provela je puno vremena u zatvoru; (2) zatvorenici osuđeni u starijoj dobi, osobe koje su bile u zreloj dobi kada su počinile zločin i osuđene na zatvorsku kaznu te (3) stariji recidivisti koji su bili u i izvan zatvora nekoliko puta.

Prema Stojkovic (2007) stariji zatvorenik postaje kandidat za više zlostavljanja i zanemarivanja jer zatvorski službenici pokušavaju pronaći načine kako rasporediti ograničena sredstva za rješavanje brojnih problema. Stariji recidivisti sustavno su zlostavljali sebe pretjeranim konzumiranjem alkohola, ilegalnim drogama i sjedilačkim načinom života koji ih izlaže dugoročnim zdravstvenim problemima koje će trebati rješavati dok su u zatvoru. Spomenuta skupina također brže stari od tipičnih zatvorenika zbog navedenih zloupotreba i, na duže staze, predstavlja najveće probleme u vezi s upravljanjem kroničnim bolestima u zatvorima, poput bolesti srca, dijabetesa i visokog krvnog tlaka (Nelson i Stanton, 2005).

Stojkovic (2007) ističe kako u Americi u većini popravnih sustava nedostaje adekvatna zdravstvena skrb i protokoli za njezinu provedbu. Mnogi čak nemaju dovoljno policia i postupaka za adekvatno dokumentiranje i upravljanje zdravstvenim potrebama zatvorenika. Nedostatak se najizravnije osjeća kod zatvorenika i osoblja. Thomas i suradnici (2005) navode kako se zatvorski službenici moraju baviti troškovima pružanja usluga starijim zatvorenicima. Postoji mnogo kroničnih bolesti koje pogađaju zatvorenike i za koje kazneni sustavi trebaju pružiti usluge liječenja.

Nedavne procjene ukazuju da gotovo 500.000 zatvorenika ima barem jednu od sljedećih bolesti: astmu, dijabetes ili visoki krvni tlak (Nelson i Stanton, 2005). To predstavlja gotovo 40% svih zatvorenika koji imaju jednu od ovih bolesti ili kombinaciju istih. Spajanje ovih brojeva s drugim bolestima među zatvorenicima dovodi do ozbiljnih problema sa zdravstvenom skrbi i pitanja koja zahtijevaju pažnju vodstva u kaznenim ustanovama. No, mnoge kronične bolesti mogu se uspješnije liječiti i bolje kontrolirati pravilnim obrazovanjem, tjelovježbom i zdravim prehrambenim navikama (Stojkovic, 2007).

Neki zdravstveni problemi, kao što su upravljanje zatvorenicima s Alzheimerovom bolešću, zatvorenicima koji pate od ozbiljnih problema s mentalnim zdravljem i skrb na kraju života dovode do potrebe za raspravom o ne-skrbničkim smještajima za starije zatvorenike. Neki zdravstveni problemi starijih zatvorenika izvan su dosega kaznenih ustanova za adekvatno rješavanje. Kako su populacije u zatvorima rasle na neviđene razine tijekom posljednjih deset godina, tradicionalni načini nadzora i upravljanja problematičnim zatvorenicima postaju sve manje učinkoviti (Stojkovic, 2007).

Drugo važno pitanje uključuje ponovni ulazak zatvorenika u zajednicu. Za starije zatvorenike, ti problemi uključuju: pitanja osobne prilagodbe, pitanja obitelji, zaposlenja te stambena i zdravstvena pitanja. Autor navodi kako osobno prilagođavanje postaje iznimno teško za

zatvorenika koji zna samo za život u zatvoru. Nakon puštanja iz zatvora, prepušten je sam sebi i, u većini slučajeva, zatvor ga nije pripremio za uspjeh izvan zatvora. Isto tako, zbog dobi i dugog boravka u zatvoru, mnogi članovi obitelji izgubljeni su ili su postali ravnodušni prema sudbini svojih bližnjih koji su udaljeni od njih, u nekim slučajevima, već mnogo godina. Također, za starije zatvorenike teško je pronaći adekvatan smještaj. Ako članovi obitelji ne mogu ili neće pružiti smještaj za njih, tada su prepušteni nestabilnom sustavu javnog stanovanja u svojim zajednicama. Često su mogućnosti za stanovanje ograničene za ljude koji nemaju stabilno zaposlenje ili redovite prihode te koji imaju loše zdravstveno stanje, uključujući mentalne zdravstvene probleme (Stojkovic, 2007).

O sličnim problemima piše i Crawley (2004) u svojoj studiji provedenoj u četirima zatvorima u Ujedinjenom kraljevstvu. Zatvori su sadržavali zatvorenike u dobi od 65 do 84 godine. Studija se uglavnom bavila pitanjima oslobađanja i ponovnog smještaja starijih muškaraca koji su trenutačno u zatvoru. Autorica ističe kako je iz njenog istraživanja jasno da stariji zatvorenici koji trebaju biti pušteni na slobodu često imaju intenzivne razine anksioznosti u vezi procesa ponovnog smještaja, a također i nedovoljno razumijevanje istog. Ono što se čini da starije zatvorenike najviše brine jest nedostatak jasnoće od strane osoblja u zatvoru i na uvjetnoj slobodi o tome gdje će živjeti, kako će tamo stići (s ograničenim novcem i lošom pokretljivošću) i s kim će živjeti.

Studija je pokazala da su samo zatvorenici s podrškom supruge i/ili obitelji bili optimistični i entuzijastični u vezi s ponovnim smještajem. Za te muškarce, oslobađanje znači ponovno biti s obitelji i ponovna sloboda da sami organiziraju dane, biraju svoje aktivnosti i društvo. Važno je napomenuti da za one čije su supruge bolesne, oslobađanje također pruža priliku da ponovno preuzmu ulogu zaštitnika koju su bili prisiljeni ostaviti iza sebe. Većina starijih muškaraca koji nemaju bračne ili obiteljske veze, međutim, nesigurni su kako će proći nakon oslobađanja. Za one s kroničnim bolestima, strah od nedostupnosti zdravstvene skrbi često je ključan (Crawley, 2004).

Za one osuđene za seksualna kaznena djela, ključna briga je strah od napada nakon puštanja. Ponajviše zbog trenutne medijske opsesije „pedofilima“, strah da im neće biti dopušteno ponovno nastanjivanje ima veliko značenje. Za starije muškarce koji nemaju obitelj u koju bi se mogli vratiti (u toj skupini zatvorenika, bračne i obiteljske veze često su nepostojeće), brige o nestalim smještajima ili čak beskućništvu su uobičajene. Osim gubitka bračnih/obiteljskih/prijateljskih veza, mnogi stariji zatvorenici - posebno oni koji su prije živjeli u stanovima koje posjeduje općina - izgubili su sve svoje osobne stvari tijekom prvih tjedana

prিতvora. Stariji zatvorenici osuđeni za seksualna kaznena djela imaju vrlo realne razloge za strah od puštanja. Neki od autoričinih sugovornika rekli su da im se prije izricanja kazne prijetilo fizičkim napadima i da su od lokalnih stanovnika primili prijetnje da će im kuće biti spaljene ako ne napuste četvrt (Crawley, 2004).

Nadalje, Crawley (2004) ističe kako, baš kao što se zdravstvene i socijalne potrebe starijih zatvorenika nedovoljno zadovoljavaju i razumiju, isto tako su i njihovi problemi i potrebe vezane uz ponovno nastanjivanje često slabo shvaćeni. Iz istraživanja je bilo jasno da su stariji zatvorenici često zbunjeni i frustrirani postupkom ponovnog nastanjivanja, djelomično zato što, kako se datumi njihovih puštanja približavaju, često nemaju jasnu predodžbu o tome što trebaju učiniti ili što (ako išta) im je dogovoreno kad izađu. Zatvorenici su za tu zbunjenost okrivljavali ili Službu za uvjetno otpuštanje ili nedostatak znanja osoblja na odjelima - neki od njih kao da namjerno ignoriraju njihove brige. Autorica zaključuje kako je u prvim koracima prema ponovnom nastanjivanju starijih zatvorenika važno da im se sve dostupne informacije učinkovito prenesu i da te informacije budu razumljive.

Steiner (2003) piše kako je 2002. godine u Francuskoj uveden formalni sustav za postupanje s ranim puštanjem zatvorenika zbog bolesti. Godinu dana nakon stupanja na snagu, novi zakon već je uspješno primijenjen u slučajevima ozbiljno bolesnih i starijih zatvorenika. Autor u članku opisuje glavne značajke i pozadinu novog sustava te istražuje argumente u vezi s tim pitanjem, posebice argument ljudskih prava u svjetlu presuda Suda u Strasbourgu temeljem članka 3 Europske konvencije o ljudskim pravima. U usporedbi s drugim jurisdikcijama, članak postavlja pitanje treba li slična reforma biti razmotrena i u Engleskoj i Walesu s obzirom na situaciju u zatvorima.

Autor, uzimajući u obzir argumente navedene u članku i nadilazeći pravne i političke teškoće koje se pojavljuju u vezi s pitanjem ranog puštanja kritično bolesnih i/ili starijih zatvorenika, polaže nade da će njegov rad dati poticaj viziji reformatora prava u Ujedinjenom Kraljevstvu, tako da se može zamisliti budućnost u kojoj zatvor više neće biti, kao što je sada, mjesto na kojem se čuvaju bolesni i zatvorenici na samrti (Steiner, 2003).

O prenapučenosti zatvora u Sjedinjenim Američkim Državama piše Ornduff (1996), ističući kako se to događa zbog toga što mnoge savezne države koriste kaznu doživotnog zatvora bez mogućnosti uvjetnog otpusta. Prenapučenost zatvora posebno utječe na starije zatvorenike izlažući ih mlađim, nasilnijim zatvorenicima i ograničavajući njihov pristup medicinskoj skrbi. U svom radu, Ornduff raspravlja o tome kako stariji zatvorenici i sami pate od prenapučenih

uvjeta života u zatvorima i dodatno opterećuju te uvjete. Također, istražuje jesu li programi ranog puštanja iz zatvora izvediva rješenja za smanjenje zatvorske populacije bez ugrožavanja društva.

Prema Ornduff (1996) cijeli kazneni sustav je pod značajnim stresom, a vladini dužnosnici traže rješenja. Trošak održavanja tako obimnog sustava glavna je zabrinutost. Povećane operativne troškove potrebno je platiti kako bi se osoblju isplatilo više prekovremenih sati i povećalo brojnost osoblja, kako bi se suočili s povećanim stresom i većim sigurnosnim rizicima koji dolaze s prenapučenim zatvorima. Procijenjeno je da godišnji trošak održavanja prosječnog zatvorenika iza rešetaka iznosi 20.000 dolara (Austin, 1986).

Među tom rastućom zatvoreničkom populacijom nalazi se još brže rastuća populacija starijih zatvorenika koja zahtijeva posebnu pažnju i skrb. Neki stariji zatvorenici trebaju posebne objekte prilagođene osobama s fizičkim invaliditetom, kao i skupe lijekove i medicinske tretmane (Wright, Jr., 1990). Stariji zatvorenici također trebaju posebne programe rekreacije, obrazovanja i rada. Naposljetku, stariji zatvorenici ponekad trebaju dodatnu zaštitu od svojih mlađih, snažnijih i nasilnijih suzativorenika. Kao rezultat posebnih potreba starijih zatvorenika, društvo troši otprilike tri puta više na održavanje i brigu o starijim i bolesnim zatvorenicima u usporedbi s onim što troši na mlađe zatvorenike (Turley, 1992).

U svom članku, Ornduff (1996) ističe tri glavna problema koja proizlaze iz prenapučenih zatvorskih prostora, a to su: prepune ćelije, nedostatne medicinske ustanove i nemogućnost suzbijanja povećanog nasilja među zatvorenicima. Gužva u zatvoru povećava napetost između osoblja i zatvorenika, što rezultira strožim disciplinskim mjerama poput izolacije. Također, prenapučenost utječe na uvjete života zatvorenika, koji često spavaju na podu, bez madraca i posteljine. Kuhinje u pojedinim zatvorima su toliko nehigijenske, da se u njima nalaze miševi i žohari (Ornduff, 1996).

No, tu nije kraj problemima. Zatvorenici dobivaju nedovoljno slobodnog vremena, a programi rada za zatvorenike ozbiljno su ometani zbog sigurnosnih problema (Austin, 1986). Povećanje broja osuđenika u zatvoru može uzrokovati kašnjenja pri pregledu kod liječnika i odsutnost dostupnih medicinskih usluga noću i tijekom ranih jutarnjih sati. Čak i kada zatvorenik može vidjeti liječnika, pregled može biti nepotpun. Mnoge zatvorske ustanove nalaze se u ruralnim područjima i nisu blizu većih bolnica; stoga se hitna skrb za zatvorenika ponekad mora pružiti pomoćnim medicinskim osobljem ili lokalnim liječnikom u neprikladnoj medicinskoj ustanovi. Također, kako bi posjetili specijalista koji može biti udaljen, zatvorenici moraju biti odvedeni

specijalistu, a ne obratno. Ovaj postupak stvara sigurnosne i financijske poteškoće za zatvor jer obično zahtijeva prisustvo dvojice stražara koji prate zatvorenika maksimalne sigurnosti do lokacije izvan zatvora (Eisenberg, 1993).

Još jedna posljedica prenapučenosti zatvora čini se da je povećanje nasilnih djela koja se počinju odvijati među zatvorenicima, protiv zatvorskih djelatnika i samih zatvorenika. Istraživanja su dokazala da postoji izravna povezanost između prenapučenosti i nasilja u kaznenom sustavu (Lee-Jan, 1980). Samo neki od groznih primjera nasilja koji se događaju jesu: ubadanja, premlaćivanja, homoseksualna silovanja, prijetnje, uznemiravanja, zastrašivanja, pokušaji paleža i slično (Ornduff, 1996).

Što se tiče starijih zatvorenika u zatvorima, oni često pate od organske bolesti mozga i senilne demencije, no također mogu bolovati od depresije, poremećaja ličnosti, funkcionalne psihoze i paranoidne shizofrenije. Međutim, izgleda da uzrokuju manje disciplinskih problema u zatvorskom sustavu od mlađih počinitelja (Gewerth, 1988). U većini zatvorskih ustanova, stariji zatvorenici ne tretiraju se drugačije. Osim ako nisu nemoćni, ne žive u odvojenim objektima niti dobivaju manje zahtjevne radne zadatke od mlađih zatvorenika. Zatvori i postupci u zatvoru nisu osmišljeni da bi se prilagodili različitim dobnim skupinama. Nadalje, promjene se sporo uvode u birokraciji. Budući da većinu zatvorenika čine mladi, kaznene ustanove osmišljene su za mlađe kriminalce (Ornduff, 1996).

Svi zatvorenici doživljavaju određeni stupanj mentalnog sloma po ulasku u zatvor jer gube svoje uobičajene udobnosti. To posebno vrijedi za starije zatvorenike koji su prvi put zatvoreni u starosti (Ornduff, 1996). Zatvorenici se moraju prilagoditi svom novom okruženju i nadoknaditi ono što su izgubili zatvorskim boravkom. Većina starijih zatvorenika čita knjige i novine, gleda televiziju, vježba ili radi u poslovima unutar zatvora. S druge strane, malo starijih zatvorenika sudjeluje u programima i aktivnostima koje nudi ustanova, a koje uključuju interakciju s drugim zatvorenicima, uključujući socijalne i rekreacijske aktivnosti, te, što je važnije, formalne programe poput savjetovanja, obrazovnih programa i stručne obuke. Zapravo, osoblje zatvora može obeshrabrivati starije zatvorenike da sudjeluju u programima, posebno programima koji vode do uvjetnog otpusta, jer smatraju da su takvi programi namijenjeni mlađim zatvorenicima. Kao rezultat toga, stariji zatvorenici često postaju neaktivni, što može utjecati na njihovo zdravlje (Gewerth, 1988).

Upravitelji zatvora koji se suočavaju s pretrpanošću i posebnim problemima starijih zatvorenika imaju četiri opcije: zadržati postojeće stanje, smanjiti kazne na temelju dobi kako bi stariji

zatvorenici manje vremena provodili u zatvorskim ustanovama, koristiti medicinski uvjetni otpust kao način smanjenja troškova liječenja starijih i nemoćnih zatvorenika te sudjelovati u programima ranog otpusta koji imaju za cilj oslobađanje starijih zatvorenika koji više ne predstavljaju prijetnju društvu (Ornduff, 1996).

Postavlja se sljedeće pitanje: Jesu li programi ranog puštanja iz zatvora izvediva rješenja za smanjenje zatvorske populacije bez ugrožavanja društva? Neki autori smatraju da dob ne bi trebala biti faktor u kažnjavanju jer šteta nanescena društvu ostaje ista, bez obzira je li ju počinila mlada ili starija osoba (James, 1992). Stoga bi kazna trebala biti ista. Problem s ovim zaključkom je taj što će stariji kriminalci izgubiti veći postotak svog života nego mlađi kriminalci, iako su im izrečene iste kazne, pa stoga stariji kriminalci trpe više (James, 1992).

Neke države koriste dob kao faktor u određivanju kazne kao način suočavanja s problemima prenapučenosti zatvora i starijim osuđenima (James, 1992). Neki državni zakoni omogućuju da dob optuženika u vrijeme počinjenja zločina bude ublažavajući faktor koji će suci uzeti u obzir prilikom izricanja kazne, iako ti zakoni obuhvaćaju i druge faktore osim dobi i obično se primjenjuju samo u slučajevima gdje je optuženik podložan smrtnoj kazni ili barem doživotnom zatvoru (James, 1992). Utilitarni pogled na izricanje kazne mogao bi podržati korištenje dobi kao faktora za izricanje blaže kazne, budući da bi manja kazna mogla biti dovoljna za odvraćanje starijeg kriminalca, a sposobnost za fizičke i mentalne aktivnosti koje su potrebne za kriminalne radnje opada kako osuđenik stari (Cohen, 1985).

Ono što autor naglašava kao problem u američkim saveznm državama jest činjenica da svaki sudac na suđenju ima diskreciju u izricanju kazni, stoga je učinkovitost uvođenja dobi kao faktora u izricanju kazne općenito neefikasna kao način rješavanja prenapučenosti i smanjenja tereta starijih osuđenika u državnim popravnim ustanovama. Suci bi mogli izricati kraće kazne starijim počiniteljima, ali mnogi to ne čine, a potrebna je koncentrirana inicijativa svih sudaca u državi kako bi se učinkovito suočili s priljevom starijih kriminalaca u državni zatvorski sustav. Individualni naponi nisu dovoljni. Također, samo reforma izricanja kazni sama po sebi ne rješava problem prenapučenosti i rastuće populacije starijih osuđenika. Korištenje dobi kao faktora u izricanju kazne utječe samo na one kriminalce koji su stari kad su osuđeni i ne rješava pitanje starijih zatvorenika koji su bili mladi kad su osuđeni na zatvor (Ornduff, 1996).

Uvjetni otpust je još jedna opcija za starije zatvorenike. Iz humanitarnih i praktičnih razloga, nekoliko država donijelo je zakonske odredbe o uvjetnom otpustu isključivo temeljem činjenice da je zatvorenik neizlječivo bolestan ili zahtijeva medicinsku skrb koja se ne može adekvatno

pružiti u zatvorskom okruženju. Osim toga, postoje i programi ranog otpuštanja zatvorenika koji se posebno usmjeravaju prema starijim zatvorenicima koji više ne predstavljaju prijetnju društvu (Ornduff, 1996).

Svakako je najpoznatiji program ranog otpuštanja zatvorenika Project for Older Prisoners, zvani POPS (Projekt za starije zatvorenike), koji je osmislio profesor Jonathan Turley (Ornduff, 1996). Program je jako strog i rigorozan u svojim uvjetima. Kandidati moraju imati najmanje 55 godina, već odslužiti prosječno vrijeme trajanja zatvorske kazne za kazneno djelo koje su počinili te moraju biti ocijenjeni kao niskorizični za počinjenje daljnjih zločina u budućnosti. Žrtva ili njezina obitelj mora se složiti s ranijim puštanjem. Program radi na tome da pomogne svojim klijentima da ostvare prava na socijalnu sigurnost te pronađu posao ili smještaj. Pomažući tim zatvorenicima nakon što izađu iz zatvora, POPS pomaže svojim starijim klijentima da se klone nevolja. Zbog svih navedenih razloga, autor zaključuje da je rano otpuštanje zatvorenika najbolje rješenje za prenapučenost zatvora (Ornduff, 1996).

8. Svrhovitost kažnjavanja

Među temeljne etičke dileme suvremenog doma ubrajamo i svrhovitost kazni zatvora. Upitno je koliko zatvorski sustavi danas ispunjavaju svoju svrhu, što između ostalog podrazumijeva tretmanski rad s počiniteljima, smanjenje recidivizma i resocijalizaciju zatvorenika. Ukoliko tretmanski aspekt izdržavanja kazne zatvora ne funkcionira, upitna je i sama efikasnost rehabilitacijskog pristupa kažnjavanju koji koristi većina razvijenih zemalja.

Godine 1955. održan je Prvi kongres UN-a za sprječavanje zločina, gdje su prihvaćena Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima, koja su od 2015. godine poznata pod nazivom Mandelina prava. Iako nemaju pravnu obvezu, Mandelina prava imala su značajan utjecaj tijekom donošenja Zakona o izvršavanju kazne zatvora u Hrvatskoj. Ovo je najvažniji, a također i prvi ovakav dokument UN-a koji se odnosi na zaštitu prava zatvorenika gdje su postavljena osnovna načela izvršavanja kazne zatvora i smjernice za postupanje s osuđenima. U ovim smjernicama posebno se naglašava da je glavni cilj i svrha kazne resocijalizacija i zaštita društva, što će se najbolje postići prilagodbom, odnosno individualizacijom tretmana za svakog pojedinog zatvorenika i fleksibilnim sustavom kategorizacije zatvorenika u različite skupine (Pleić, 2010).

Kada govorimo o svrsi kažnjavanja, neupitno je da zatvorski sustavi u tom kontekstu igraju veoma važnu ulogu. No, da bismo utvrdili efikasnost zatvorskih sustava u ostvarivanju svoje svrhe u normativnom i praktičnom pogledu, potrebno je napraviti pregled empirijskih podataka i evaluacijskih analiza svrhovitosti zatvorskog sustava (Getoš Kalac i sur., 2021).

Getoš Kalac i sur. (2021) navode kako se faktori kao što su bruto domaći proizvod (BDP), stopa zaposlenosti, demografska struktura i opći ekonomski prosperitet određene zemlje odražavaju i na kaznene ustanove s financijskog gledišta, ali također i na profil zatvorenika te karakteristike zatvorske populacije sa sociodemografskog aspekta. Investicije u takve institucije uglavnom su financijske prirode pa je razumno pretpostaviti da bogatije zemlje obično ulažu više novca u svoje institucije u apsolutnim iznosima nego siromašnije zemlje. Ovaj aspekt postaje posebno značajan kada razmatramo uvjete i svrhovitost kaznenog sustava jer ulaganja u ovom sektoru, barem do nedavno, nisu bila profitabilna niti politički popularna. Nasuprot tome, životni standard stanovnika i socioekonomski uvjeti u kojima žive, zajedno s mnogim drugim elementima, doprinose kriminalnom ponašanju, što utječe na strukturu kriminalnog ponašanja i, kao posljedica, na strukturu i broj zatvorenika.

Nadalje, treba spomenuti važnost kvalitetnih i sveobuhvatnih tretmanskih programa kako bi se ostvarila svrha kažnjavanja. Andrews i Dowden (2005) proveli su meta-analizu gdje su istraživali integriranost različitih penoloških programa. Pod pojmom dobre integriranosti programa autori podrazumijevaju kvalitetno vođenje programa i praćenje njihovih neposrednih učinaka, teorijsku osnovu programa, dobro obučeno osoblje s razvijenim vještinama u interpersonalnom djelovanju, klinički nadzor (superviziju), prisutnost priručnika za provođenje programa, adekvatno vremensko trajanje programa, programe novijih datuma, programe koji uključuju manje tretmanske grupe i evaluaciju. Meta-analiza je obuhvatila 273 primarne studije koje su istraživale učinkovitost različitih penoloških programa. Rezultati su pokazali da su programi temeljeni na modelu Rizik-potreba-responzivnost (Risk-need, responsivity) i koji uključuju navedene komponente integriranosti programa postigli najbolje rezultate u smanjenju recidivizma.

Latessa i Lowenkamp (2006) navode da su se dobro osmišljeni programi utemeljeni na znanstvenim teorijama pokazali učinkovitima u smanjenju recidivizma. Međutim, upozoravaju da je mnoštvo dobro osmišljenih programa, ukoliko su bili loše provedeni od strane nedovoljno motiviranih stručnjaka, rezultiralo povećanjem stopa recidivizma. Stoga je važno kvalitetno educirati stručnjake i dovoljno ih motivirati prije provođenja programa tretmana sa zatvorenicima kako se ne bi postigao kontraefekt.

8.1. Svrhovitost zatvorskog sustava u Republici Hrvatskoj

Izvori podataka o zatvorskom sustavu u Republici Hrvatskoj veoma su ograničeni, stoga nije uvijek jednostavno dati potpuno točan prikaz stanja u ovom sektoru. Neki od pokazatelja koji mogu ukazati na (ne)svrhovitost i (ne)efikasnost zatvorskog sustava uključuju sljedeće: broj zatvora i njihova geografska distribucija, omjer smještajnih kapaciteta i broja zatvorenika, racionalno korištenje materijalnih i ljudskih resursa, aspekti tretmana, sigurnost unutar zatvora te humani uvjeti izdržavanja zatvorske kazne (Getoš Kalac i sur., 2021). Autori prvenstveno kazuju kako kaznionice u Hrvatskoj nisu geografski ravnomjerno raspoređene. Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske (2023) navodi kako se hrvatski zatvorski sustav sastoji od 6 kaznionica, 14 zatvora, 2 odgojna zavoda, 2 centra te Zatvorske bolnice. Zatvori su uglavnom ravnomjerno geografski raspoređeni te uglavnom slijede sjedišta županijskih sudova, no kod kaznionica nije takav slučaj jer duž cijele jadranske obale ne postoji niti jedna kaznionica. Ovakva situacija često rezultira čestim premještanjem zatvorenika daleko izvan njihovih uobičajenih mjesta boravka, što dovodi do gubitka obiteljskih i društvenih veza (Getoš Kalac i sur., 2021). Posljedično, gubitak socijalnih veza može dovesti do poteškoća prilikom resocijalizacije zatvorenika nakon izdržavanja kazne zatvora, što se često navodi kao jedna od svrha kažnjavanja.

Nadalje, Getoš Kalac i sur. (2021) ukazuju na značajne financijske izdatke za održavanje cjelokupnog zatvorskog sustava, dok su izdvajanja za samu populaciju zatvorenika relativno skromna. Spomenuti autori navode kako je 2020. godine ukupno uloženo oko 530 milijuna kuna u zatvorski sustav, pri čemu je najveći dio tih troškova bio namijenjen plaćama i doprinosima zaposlenika unutar sustava (čak 74%). Postavlja se pitanje o financijskom i strateškom planiranju u području zatvorskog sustava te o adekvatnosti trenutačnih rješenja koja se čini da nisu usklađena s brojem zatvorenika i trendovima u kretanju te populacije.

Osim toga, analizirajući ljudske resurse u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske, primjećuje se dugotrajni problem kroničnog nedostatka osoblja u svim sektorima (Getoš Kalac i sur., 2021). No, posebno je zabrinjavajuće da odjel tretmana, koji bi trebao biti ključan za funkciju zatvorskog sustava, ima manje zaposlenih u usporedbi s odjelom financijsko-knjigovodstvenih poslova. Jedan od glavnih ciljeva kazni i izdržavanja kazne zatvora jest resocijalizacija počinitelja, no uspješna resocijalizacija nije ostvariva bez adekvatnih i individualiziranih tretmana za svakog zatvorenika. Postavlja se pitanje može li zatvor ili kaznionica u kojem tretmanski segment nije funkcionalan ostvariti svoju svrhu. Getoš Kalac i sur. (2021) zaključuju kako i hrvatski zatvorski sustav pati od uobičajenog problema u hrvatskoj javnoj upravi, a to je

„nerazmjerna količina zaposlenih u administraciji i naglasak na birokratizaciji“, dok se zanemaruje optimalan broj zaposlenika u svim sektorima koji bi omogućio učinkovito funkcioniranje sustava.

Analizirajući podatke autora Aebi i Tiago (2020), može se primijetiti kako u Hrvatskoj postotak stručnjaka koji se bave evaluacijom i tretmanima (uglavnom psiholozi) iznosi samo 0,6% od cjelokupnog zatvorskog osoblja, dok u Estoniji taj postotak iznosi čak 30%. Zanimljivo je napomenuti kako je upravo Estonija jedna od država koje imaju najnižu stopu recidivizma na području Europe (16%), što se, između ostalog, može povezati s učinkovitošću tretmana koji se provode u estonskom zatvorskom sustavu (Getoš Kalac i sur., 2021).

Getoš Kalac i sur. (2021) uputili su još jednu kritiku na račun svrhovitosti hrvatskog zatvorskog sustava, a odnosi se na postotak pritvorenika, odnosno osoba kojima je izrečen pritvor i istražni zatvor. Naime, autori navode kako je 2020. godine u ukupnoj zatvorskoj populaciji bilo 40,79% osuđenika, a pritvorenika čak 59,21%. U usporedbi s drugim zemljama EU, nalazimo se u prvoj trećini zemalja s najvećim udjelom pritvorenika u zatvorskoj populaciji. Stoga Getoš Kalac i sur. (2021) pojašnjavaju kako se u kontekstu analize kapaciteta ljudi i infrastrukture u zatvorskom sustavu postavlja pitanje svrhovitosti našeg zatvorskog sustava jer se čini da se naš sustav, prema iznesenim podacima, dominantno bavi pritvorenicima, pretpostavljeno nedužnim osobama, dok se resocijalizacija osuđenika stavlja u drugi plan. To je pitanje koje se prvenstveno treba postaviti u okviru pravosudnih tijela i sudova, a tek onda u zatvorskom sustavu koji se operativno mora nositi s tim problemom.

8.2. Svrhovitost zatvorskog sustava u SAD-u

Americi je trebalo 160 godina da dostigne svojih prvih milijun zatvorenika, a samo dvanaest godina (od 1989. do 2001.) da doda još milijun (Schiraldi, 2004). Trenutno je više od 2,1 milijuna Amerikanaca iza rešetaka, a više od 5,6 milijuna dio svog života provelo je u zatvoru (Pritikin, 2009). Sudovi Sjedinjenih Američkih Država sada zatvaraju pet puta više nego što su to radili prije samo trideset pet godina i po stopi znatno većoj od bilo koje druge zapadne države, uključujući Rusiju (Pritikin, 2009). Sjedinjene Američke Države došle su do kritične točke gdje daljnje povećanje zatvorenika zapravo može rezultirati s više kriminala nego što ga sprječava (Pritikin, 2009). Autori tvrde da osuđenici tijekom svog boravka u zatvoru uče od starijih ili iskusnijih zatvorenika kako učinkovitije izvršavati zločine i izbjegavati njihovo otkrivanje, što znači da vrlo lako može doći do kriminalne infekcije (Pritikin, 2009). Osim što nauče „tehniku“ izvođenja kaznenih djela, zatvorenici također internaliziraju norme antisocijalne subkulture

zatvora. Iako je poznato da počinitelji koji odsluže kaznu zatvora često ponovno počine kazneno djelo (recidiviraju) u vrlo visokom postotku, nije znanstveno dokazano u kolikoj mjeri je to povezano s kontaktom s drugim zatvorenicima (Pritikin, 2009). Studije su pokazale da smještaj niskorizičnih počinitelja zajedno s visokorizičnim zapravo povećava rizik od recidivizma za niskorizične počinitelje, čak i ako su zajedno uključeni u programe za resocijalizaciju (Latessa & Lowenkamp, 2006). Stoga se čini da loši čimbenici imaju veći utjecaj na dobre nego obratno. Međutim, točan obim ovog učinka još nije utvrđen (Pritikin, 2009).

Jačanje devijantnih veza unutar zatvora nije jedino što dovodi do povećane kriminalnosti, već i slabljenje društvenih veza s obitelji i zajednicom izvan zatvora (Orsagh i Chen, 1988). Studije sugeriraju da je najbolji prediktor uspješnog izlaska iz zatvora osuđenikova mogućnost uspostave obiteljskog odnosa kojem se može vratiti (Maldonado, 2006). Doista, zatvorenici koji su sudjelovali u programu obiteljskog savjetovanja ponovno su počinili zločine u stopi od 2–4% (Harrison, 1996), što je daleko ispod nacionalnih prosjeka od preko 60% (Pritikin, 2006). Slabljenje društvenih veza također može smanjiti legitimne mogućnosti zapošljavanja. Istraživanje Urban Institute-a pokazalo je da su obiteljske veze bile ključne za bivše zatvorenike u pronalaženju zaposlenja (Pritikin, 2006). Kada geografska udaljenost, sigurnosna ograničenja i drugi logistički aspekti zatvora naruše veze između zatvorenika i njihovih obitelji, to može znatno otežati povratak počinitelja u društvo nakon izlaska iz zatvora i izbjegavanje prethodnih kriminalnih obrazaca (Pritikin, 2009).

Čak je i Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država nedavno izjavio da su zatvori opasna mjesta, a nesigurni uvjeti unutar ovih ustanova mogu povećati stopu kriminaliteta na nekoliko načina (Pritikin, 2009). Nasilje nad zatvorenicima počinjeno od strane stražara uvijek je bilo prisutno u određenoj mjeri u zatvorskom okruženju (Engel i Rothman, 1984). Takvo nasilje, kada se nanosi bez valjanog sigurnosnog razloga, može potaknuti zatvorenike na počinjenje zločina. Osim toga, mučenje zatvorenika od strane stražara može uništiti njihov osjećaj vrijednosti ili ih natjerati da preziru državu i njezine sustave vlasti (Pritikin, 2009). Bilo koji od ovih psiholoških mehanizama mogao bi pogoršati zatvorenikov osjećaj pripadanja društvu i smanjiti njegovu volju ili sposobnost pridržavanja društvenih normi. Nasilje koje počine zatvorenici nad drugim zatvorenicima također može uništiti osjećaj vrijednosti žrtve i natjerati ga da prezire sustav koji ga nije zaštitio (Engel i Rothman, 1984). Čak i sama prijetnja nasiljem koja vlada u zatvorima može prisiliti zatvorenike da postanu obrambeno jači, stoga se često povezuju s bandama ili drugim nasilnim grupama u nastojanju da se zaštite (Pritikin, 2009).

Bilo koji navedeni efekt može potaknuti zatvorenike da postanu agresivniji, nasilniji i društveno neprilagođeni kada budu pušteni na slobodu (Pritikin, 2009).

Zatvorenici koji su visokorizični ili koji počine prijestupe unutar zatvora ponekad se šalju u izolacijske jedinice (samice) ili zatvore maksimalne sigurnosti, gdje mogu biti zatvoreni u svojim ćelijama čak i do dvadeset i tri sata dnevno (Pritikin, 2009). Povećani stres zbog ovakve ekstremne izolacije može narušiti mentalno zdravlje zatvorenika, što može rezultirati činjenjem većeg broja nasilnih djela unutar zatvora ili nakon izlaska na slobodu (Haney, 2006). S obzirom na to da mnogi zatvorenici koji završe u izolaciji već imaju određene psihičke poremećaje dijagnosticirane prije zatvaranja, koji su možda pridonijeli njihovom nasilnom ponašanju, ovakav pojačani oblik zatvaranja naposljetku može pogoršati stanje koje je dovelo do zatvaranja osuđenika u prvom redu (Pritikin, 2009). Osim toga, Pritikin (2009) navodi kako prikupljanje podataka o nasilju unutar zatvora nosi sa sobom određene izazove. Primjerice, procijenjeno je da se otprilike samo 10 do 20% napada unutar zatvora prijavljuje, a seksualno nasilje je posebice drastično neprijavljivo. No, čak i za incidente koji su prijavljeni, kvaliteta prikupljanja podataka može se znatno razlikovati među ustanovama. Također je teško prikupiti sve relevantne i dostupne podatke, budući da se napadi zatvorenika na zatvorenike i napadi zatvorenika na osoblje mogu bilježiti u različitim bazama podataka.

Pritikin (2009) navodi kako zatvaranje osobe, u suprotnosti s primjenjivanjem određenih alternativnih sankcija, povećava šanse za recidivizam za 9%. Osim toga, okvirno procjenjuje da zatvaranje uzrokuje oko 7% ukupnog kriminaliteta: 1% zbog kriminaliteta unutar zatvora, 2% zbog recidivizma potaknutog zatvaranjem i 4% zbog utjecaja zatvaranja na delinkvenciju djece zatvorenika. Stoga autor zaključuje kako zatvori vrlo često ne ispunjavaju svoju svrhu te mogu nanijeti više štete nego koristi. Također konstatira kako bi alternativne sankcije uvijek trebale biti prvi izbor kod lakših kaznenih djela jer sa sobom nose i manju stopu recidivizma.

8.3 Prekapacitiranost i nepovoljni uvjeti života u zatvorima

Prekapacitiranost zatvora vrlo je čest problem današnjih zatvorskih sustava, a nastaje kada broj zatvorenika premašuje službeni kapacitet zatvora. Između ostalog, prekapacitiranost zatvora može dovesti do problema prilikom klasifikacije, praćenja i upravljanja zatvorenicima s psihološkim problemima ili onima koji predstavljaju prijetnju drugim zatvorenicima (Haney, 2006). Različita istraživanja pokazala su povezanost između gustoće naseljenosti zatvora te stope prijestupa i napada unutar zatvora (Gates i McGuire, 1985). Studije također pokazuju da prekapacitirani i loše regulirani zatvori često imaju više slučajeva silovanja i seksualnog nasilja (Pritikin, 2009). Nepovoljni učinci prekapacitiranosti čine se izraženijima kod mlađih

zatvorenika, moguće zbog njihove povećane nestabilnosti i osjetljivosti na okolinu (Pritikin, 2009). Prekapacitiranost uglavnom znači i manje resursa na raspolaganju svakom zatvoreniku, što može povećati nesigurnost, frustraciju i konflikte s drugim zatvorenicima (Haney, 2006). Ukoliko ograničeni resursi obuhvaćaju obrazovanje ili obuku za posao, odnosno stvari koje bi mogle povećati vjerojatnost zapošljavanja zatvorenika nakon puštanja na slobodu i time povećati njihove izgleda za pošten život, prekapacitiranost može dovesti do povećanja kriminaliteta nakon izlaska iz zatvora (Haney, 2006). Doista, istraživanja su pokazala povezanost između prekapacitiranosti i povećanja recidivizma (Farrington i Nuttall, 1980). Dakle, prekapacitiranost zatvora može uzrokovati kriminalitet unutar zatvora, a također i nakon puštanja zatvorenika na slobodu. Čak i objekti koji nisu prekapacitirani mogu nuditi nedovoljan broj radnih ili drugih produktivnih aktivnosti za ispunjavanje vremena zatvorenika, no besposlenost i dosada same po sebi mogu povećati nasilje unutar zatvora (Haney, 2006).

Pritikin (2009) navodi kako bi se potencijalno mogli izbjeći problemi prenapučenosti na način da se osuđenima češće izriču kazne koje su alternativa zatvoru (npr. uvjetna osuda, kućni pritvor itd.), da se izriču kraće zatvorske kazne ili da se izgradi više zatvora. Svaka od ovih odluka može uključivati ekonomske, političke i društvene kompromise. Slični argumenti o kompromisima mogu se primijeniti i na zatvore koji se oslanjaju na izolaciju u samice, što može učinkovito kontrolirati nasilne prijestupnike u kratkom roku, ali potiče više nasilja u budućnosti. Isto vrijedi i za zatvore koji se odluče izbjegavati obrazovne, stručne ili druge rehabilitacijske programe, odnosno programe koji mogu pomoći pri smanjenju šanse zatvorenika za povratak kriminalu nakon puštanja na slobodu ili barem ublažiti dosadu i besposlenost koje pridonose nasilju unutar zatvora (Pritikin, 2009).

De Souza Minayo i Peixoto Ribeiro (2016) pišu o prenapučenosti zatvora u Rio de Janeiru. Iako situacija u Rio de Janeiru nije najgora u Brazilu, muči je prekapacitiranost zatvora jer je omjer zatvorenika na svako slobodno mjesto 1,39. Situaciju prenapučenosti dodatno pogoršava nedostatak aktivnosti i perspektive, stoga zatvorenici ističu osjećaj beskorisnosti zbog uvjeta u kojima žive. Navode kako uglavnom provode vrijeme razgovarajući, spavajući, gledajući televiziju i čitajući. Samo 21,3% njih bilo je upisano na neku vrstu tečaja u vrijeme istraživanja. Međutim, većina se žalila na često prekidanje obrazovnih programa. Samo 4,5% obavljalo je ono što se naziva „kvalificiranom aktivnošću“, odnosno ono što se računa za smanjenje zatvorske kazne. Nadalje, pitanje prijevoza jedna je od najvećih pritužbi zatvorenika. Osjećaju se poniženima i zlostavljanima kada moraju napustiti zatvor radi medicinskog liječenja ili pravosudnih zahtjeva. Prijevoz do sofisticiranijih jedinica obavlja grupa za pratnju (GSE), koju

čine agresivni i netolerantni agenti, naviknuti na nasilje prema zatvorenicima. Problemi su mnogobrojni: zlostavljanje, prevelik broj osoba za prijevoz (gotovo 400 dnevno), operativne poteškoće pri preuzimanju i transportu zatvorenika na različite, udaljene lokacije te neadekvatna struktura za provedbu transporta. Zatvorenici se žale da provode cijeli dan unutar vozila „koja su prava paklena rupa“, pateći od gladi, žeđi, vrućine i degradirajućih uvjeta.

Kada govorimo o prekapacitiranosti i uvjetima života u zatvorima diljem svijeta, bitno je spomenuti i uvjete života unutar hrvatskih zatvora. Iako je hrvatski zakon, barem na papiru, u skladu s europskim standardima, presude Europskog suda za ljudska prava (ESLJP) ukazuju na to da su stvarni uvjeti u hrvatskim zatvorima i dalje izazovni (Getoš Kalac i sur., 2021). Naime, Getoš Kalac i sur. (2021) navode kako je ESLJP u nekoliko slučajeva protiv Hrvatske iznio primjedbe na uvjete u zatvorima i kaznionicama. Te primjedbe najčešće su se odnosile na neodgovarajući smještaj, uključujući prenapučenost i loše higijenske uvjete koji su djelomično posljedica zastarjele infrastrukture i starih zgrada, a također su se spominjali i problemi nedostatka zdravstvene zaštite. ESLJP je analizirao ove pritužbe uglavnom u okviru povrede članka 3. Europske konvencije o ljudskim pravima, koji zabranjuje mučenje, nečovječno ili ponižavajuće postupanje. Iako su na papiru standardi zadovoljeni, stvarni uvjeti u hrvatskim zatvorima i dalje izazivaju zabrinutost i pozivaju na potrebne reforme kako bi se osiguralo poštovanje ljudskih prava zatvorenika.

Prema Izvješću pravobraniteljice za 2019. godinu, zabilježene su ukupno 203 pritužbe zatvorenika u vezi s uvjetima u zatvorima (Getoš Kalac i sur., 2021). Izvješće ukazuje na zabrinjavajuće pritužbe da pritvorenici i istražni zatvorenici nemaju iste mogućnosti za boravak izvan spavaonica i sudjelovanje u aktivnostima u zatvorima jer su im navedene aktivnosti svedene na minimum, za razliku od osuđenih zatvorenika. To znači da pritvorenici, unatoč tome što su pretpostavljeno nedužni dok se ne dokaže njihova krivnja, imaju ograničene mogućnosti za aktivno sudjelovanje u zatvorskom životu. Ova nerazmjernost u tretmanu pritvorenika u usporedbi s osuđenim zatvorenicima ukazuje na potrebu za razmatranjem te poboljšanjem uvjeta i tretmana pritvorenika kako bi se osigurala pravednost i poštovanje njihovih prava tijekom boravka u zatvoru.

9. Cenzura osobnih podataka zatvorenika

Još jedna etička dilema koja se javlja u penologiji tiče se cenzure osobnih podataka zatvorenika. Naime, javna objava podataka počinitelja u novinama može negativno utjecati na njihovu resocijalizaciju i reintegraciju u društvo jer sa sobom donosi određenu stigmatu i osude. Osim toga, kriminalni dosjei zatvorenicima vrlo često predstavljaju veliku prepreku prilikom zapošljavanja te pojačavaju njihovu stigmatizaciju u društvu (Pritikin, 2009). Stoga se postavlja pitanje mogućeg brisanja dosjea zatvorenika ukoliko im se zaista želi pružiti druga šansa i novi početak, bez stigmatizacije koju kriminalni dosjei povlače sa sobom.

Pritikin (2009) piše kako se bivši zatvorenici suočavaju s brojnim poteškoćama prilikom zapošljavanja. Osim što poslodavci uglavnom izbjegavaju zapošljavanje bivših zatvorenika, izvjesni broj država u SAD-u također ograničava bivše zatvorenike u dobivanju posla u državnoj službi. Prepreke za zaposlenje također se mogu pojaviti neizravno kroz zakonodavstvo koje se odnosi na bivše osuđenike. Primjerice, zakoni koji sprječavaju osuđene zločince da posjeduju vatreno oružje efektivno ih isključuju iz određenih pozicija zaposlenja, kao što je posao sigurnosnog čuvara, koje zahtijevaju rukovanje oružjem. Studija Urban Institute-a otkrila je da su poslodavci manje voljni zaposliti osuđene zločince od bilo koje druge stigmatizirane skupine, uključujući one s duljim razdobljem nezaposlenosti ili onih koji su primali socijalnu pomoć. Osim toga, vrijeme izgubljeno na tržištima rada ili obrazovanja tijekom zatvora čini bivše zatvorenike manje privlačnim kandidatima. Nadalje, bivšima osuđenima mogu biti otežani ekonomski uvjeti, ne samo zbog isključenja s tržišta rada, već i zbog uskraćivanja različitih vladinih pogodnosti. Primjerice, bivšim zatvorenicima koji su bili osuđeni za preprodaju droge mogu biti uskraćeni federalni krediti za male poduzetnike, studentski krediti i druge federalne pogodnosti. U većini američkih država, bivši osuđenici barem su privremeno lišeni različitih političkih prava, uključujući biračko pravo, pravo kandidiranja za obnašanje javne dužnosti te pravo sudjelovanja u poroti. U nekim državama, navedena ograničenja su trajna. Ovakva ograničenja osuđeniku šalju poruku da je izbačen iz političke zajednice, što znači da pogoršavaju stigmatu kojoj je izložen. Sve navedeno može povećati osuđenikovu neprijateljsku naklonost prema državi i široj zajednici, čime se pruža još jedan motivacijski čimbenik prema devijantnosti i kriminalitetu (Pritikin, 2009).

Sheppard i Ricciardelli (2020) pišu o problemima zapošljavanja s kojima se susreću bivši zatvorenici pušteni u zajednicu, a pri tomu koriste iskustva 24 osobe puštene iz federalnih zatvora u Kanadi. Autorice istražuju stigmatu koja se nameće osobama s prethodnim iskustvom zatvaranja te kako je ona povezana s programima zapošljavanja koje nude vlada i agencije

temeljene na zajednici, posebno u trenutnom okruženju nesigurnog zaposlenja. Rezultati pokazuju da sudionici često dobivaju poslove koji uključuju fizički rad te prijavljuju niske plaće i nezadovoljavajuće poslove, unatoč sudjelovanju u programima pripremanja za zaposlenje, što ih potiče na ponovno razmatranje i oblikovanje svojih profesionalnih ambicija. To zapravo pokazuje kako uvjeti koji podupiru napredak u zapošljavanju bivših zatvorenika mogu poticati potencijalno iskorištavanje njihove radne snage na formalnim i neformalnim tržištima rada.

Zapošljavanje je ključno za podršku u odustajanju od kriminala. Međutim, zapošljavanje ostaje izazov za većinu bivših zatvorenika, iz raznih razloga, uključujući nedostatak iskustva, nisku razinu obrazovanja, stigmatu te trenutnu nesigurnu situaciju na tržištu rada. Neki razlozi, poput nedostatka iskustva, donekle se podržavaju programima pripreme za zaposlenje. Drugi, kao što je ovisnost tržišta rada o nesigurnim zaposlenjima, su strukturalni i sistemski te su izazovnije za pojedinca ili organizaciju za rješavanje (Sheppard i Ricciardelli, 2020).

Izazov ostaje u tome da kombinacija stigme, uvjeta puštanja koji naglašavaju potrebu za zaposlenjem i nesigurnog tržišta rada stvara okruženje povoljno za iskorištavanje radne snage bivših zatvorenika. Oni doživljavaju frustraciju prilikom pokušaja zapošljavanja jer zapošljavanje često nije kompatibilno s obukom ili obrazovanjem koje su stekli prije, tijekom ili nakon svog boravka u zatvoru. Bivši zatvorenici mogu biti odvraceni od puta odustajanja od kriminala zbog niskih plaća, nezadovoljavajućih, privremenih, često izrabljivačkih poslova za koje su kvalificirani ili imaju priliku obavljati (Sheppard i Ricciardelli, 2020). No vrste prilika koje su dostupne bivšim zatvorenicima uglavnom su nestabilne, nezahtjevne i naposljetku obeshrabrujuće (Harding, Morenoff i Wyse, 2019).

Leasure i Martin (2017) raspravljaju o osiguravanju stambenog smještaja bivšim osuđennicima koji se reintegriraju u društvo. Mnogim bivšim osuđennicima teško je to ostvariti zbog stigme koja prati kazneni dosje, čak i ako je stariji ili ima manje prekršaja. Opcije stambenog smještaja za bivše osuđenike uključuju obično boravak kod članova obitelji, popravni smještaj u zajednici, tranzicijski smještaj, skloništa za beskućnike i osobe s posebnim potrebama, subvencionirani stambeni smještaj te privatni smještaj (Roman i Travis, 2004).

Nedavna istraživanja koja koriste revizijski dizajn kontaktirala su vlasnike nekretnina i agente za nekretnine kako bi saznala o mogućnostima dobivanja stambenog smještaja (Evans 2016; Evans i Porter 2015). Testeri su bili osobe koje nisu osuđivane ili su osuđivane za jednu od triju vrsta prekršaja: zlostavljanje djece, zakonsko silovanje ili trgovinu drogom. Evans i Porter (2015) utvrdili su da su vlasnici nekretnina značajno manje voljni razmotriti potencijalne

najmoprimce s kriminalnom osudom, posebno kada se radi o osudi za zlostavljanje djece i kada je tester muškarac. Što se tiče agenata za nekretnine, Evans (2016) je otkrio da su financijski status osuđenika i tržišni uvjeti također važne varijable prilikom razmatranja potencijalnih klijenata.

Zanimljivo je da su rezultati navedenog istraživanja pokazali da će osoba koja posjeduje dokaze o rehabilitaciji značajno vjerojatnije biti uzeta u obzir za stambeni smještaj u usporedbi s osobom koja ima isti dosje, ali bez takvih dokaza. Spomenuti nalaz posebno je zanimljiv jer je ovaj poseban mehanizam osmišljen kako bi olakšao kolateralne posljedice u zapošljavanju. Međutim, kako bi se ojačali trenutačni nalazi, potrebno je ponovno istraživanje na drugim lokacijama i s većom pažnjom na važne faktore poput rase. Samo uz više istraživanja može se smanjiti utjecaj kolateralnih posljedica i poboljšati mogućnosti uspješne reintegracije (Leasure i Martin, 2017).

Santos, Jaynes i Thomas (2023) proveli su zanimljivo istraživanje među menadžerima i došli do važnih zaključaka. Mnoge teorije ističu kako zaposlenje štiti od kriminalnog recidivizma, no kaznena evidencija predstavlja značajnu prepreku pri zapošljavanju. Autori su pitali 591 menadžera da donesu hipotetske odluke o zapošljavanju između dvaju kandidata čija je ključna razlika prisutnost ili odsutnost kaznene osude. Osim toga, slučajno su manipulirali obrazovanjem, referencama, plaćom ili iskustvom kandidata s kaznenim dosjeom kako bi utvrdili koje manipulacije mogu utjecati na vjerojatnost odabira kandidata. Utvrdili su da, kada su referentne kvalifikacije iste, kandidat s kaznenim dosjeom vjerojatno neće biti zaposlen. Međutim, taj kandidat može postati vjerojatno zaposlen (tj. vjerojatnost prelazi 50 posto) ako ima najmanje 1 godinu relevantnog iskustva, srednjoškolsku diplomu ili diplomu s fakulteta, reference od bivšeg poslodavca ili profesora. Nepotpune diplome, reference od stručnjaka iz kaznenog pravosuđa ili popusti na plaću nisu učinili da kandidat s dosjeom postane vjerojatno zaposlen. Rezultati potvrđuju da kaznena evidencija nosi visoki trošak zapošljavanja, ali također ukazuju da se taj trošak može nadmašiti određenim kvalifikacijama koje signaliziraju pouzdanost kandidata, a koje mogu pružiti postojeći programi i institucije.

Diskriminacija u zdravstvu temeljena na kaznenoj evidenciji predstavlja još jednu etičku dilemu i problem za bivše zatvorenike. Frank i suradnici (2014) proveli su sekundarnu analizu podataka iz presječnog istraživanja koje je obuhvatilo 172 muškarca nedavno puštenih iz državnog zatvora. Ispitali su povezanost između samoprijavljenih slučajeva diskriminacije od strane zdravstvenih radnika temeljene na kaznenim evidencijama i korištenja hitnih odjela i usluga primarne zdravstvene skrbi.

Osobe koje su prijavile povijest diskriminacije temeljene na kaznenim evidencijama od strane zdravstvenih radnika bile su starije i imale su duži period boravka u zatvoru. Taj nalaz može odražavati dulji period proveden u zatvoru te stoga veći rizik od diskriminacije povezane s kaznenim evidencijama. Druga mogućnost je da nemjerljivi faktori povezani s duljinom i učestalošću prethodnih zatvaranja također mogu biti povezani sa samoprijavljenom diskriminacijom. Na primjer, ozbiljniji kriminalni prekršaji rezultiraju duljim kaznama i mogu biti povezani s diferenciranim ili „nepravednim“ postupanjem od strane zdravstvenih radnika. Dugotrajne veze između detaljnih podataka o pravosuđu i podataka vezanih uz zdravlje, iako izazovne, ključne su kako bi se testirala takva hipoteza, kao i za unaprjeđenje kvalitete kliničke skrbi (Matejkowski i sur., 2012).

Autori su zaključili da nedavno pušteni zatvorenici prijavljuju slučajeve diskriminacije od strane zdravstvenih radnika temeljene na kaznenim evidencijama, a to iskustvo može utjecati na korištenje zdravstvenih usluga. Buduća istraživanja trebala bi dodatno karakterizirati diskriminaciju temeljenu na kaznenim evidencijama od strane zdravstvenih radnika i ispitati njezin utjecaj na zdravstvene ishode. Za zdravstvene radnike i donositelje politika, dublje razumijevanje diskriminacije temeljene na kaznenim evidencijama može pružiti prilike za povećanje uključenosti pacijenata i poboljšanje pristupa toj ranjivoj populaciji (Frank i sur., 2014).

U posljednjim godinama, znatna pažnja politike usmjerena je na proširenje mogućnosti zapošljavanja za osobe s kaznenim dosjeima (Agan i Starr, 2017). Ti napori potaknuti su pretpostavkom - podržanom promatranjima, anketnim i eksperimentalnim istraživanjima - da kandidati s dosjeima nisu poželjni za poslodavce (Schmitt i Warner, 2010). Budući da siromašni i pripadnici manjina nerazmjerno često imaju kaznene dosjee, ovi izazovi zapošljavanja mogu pogoršati postojeće socijalne i rasne nejednakosti. Nadalje, pristup poslu za osobe s dosjeima može smanjiti kriminalni recidivizam, potencijalno poboljšavajući javnu sigurnost (Yelowitz i Bollinger, 2015).

Spomenuti rad Agan i Starr doprinosi empirijskim dokazima o kaznenim dosjeima kao prepreci zapošljavanju. Autorice su provele veliko terensko istraživanje usmjereno na prvu fazu zapošljavanja: pozive poslodavaca u odgovoru na prijave za posao. To je faza u kojoj se većina kandidata eliminira. Nadalje, početni dio procesa prijave za posao bio je fokus najutjecajnijeg nedavnog napora u toj oblasti: pokreta „Ban-the-Box“ (BTB), koji pokušava spriječiti poslodavce da postavljaju pitanja vezana uz kazneni dosje (poznat kao "kutija") na prijavama za posao i na razgovorima za posao. Premisa iza BTB-a je da diskriminacija na početku procesa

sprečava mnoge kandidate s dosjeima da imaju priliku impresionirati poslodavce svojim kvalifikacijama (Agan i Starr, 2017).

U svom radu, autorice prilažu detaljniju analizu podskupa svojih podataka: prijava iz razdoblja prije uvođenja BTB-a poslodavcima koji su pitali kandidate o kaznenim dosjeima (prije nego što je to postalo ilegalno). Takvi poslodavci bili su 60 posto skloniji pozvati kandidate bez dosjea, iako su dosjei koje su autorice dodijelile kandidatima bili manji (jedan niskorazinski, nenasilni zločin otprilike dvije godine ranije). Učinak kaznenog dosjea značajan je u svakom podskupu koji su autorice istraživale, bez obzira na vrstu zločina (droga ili imovina) ili druge karakteristike kandidata, poslodavaca ili četvrti (Agan i Starr, 2017).

Spomenuto istraživanje pruža najveći dosad terenski eksperiment koji testira učinak kaznenih dosjea na pristup zapošljavanju. Potvrđuje da čak i relativno manji dosjei za ozbiljne prekršaje imaju značajne negativne učinke na pozive poslodavaca na razne podskupine definirane karakteristikama kandidata i posla. Učinak na pristup tržištu rada na kraju može biti ograničen dobrovoljnom ili obveznom eliminacijom kutije za kazneni dosje na prijavama za posao od strane poslodavaca. Iako su političke zabrinutosti povezane s „Ban-the-Box“ složene (istraživanja Agan i Starr 2016 te Doleac i Hansen 2016 istražuju neželjene rasne posljedice), rezultati autorica Agan i Starr podržavaju osnovnu pretpostavku istraživanja: kada poslodavci pitaju o kaznenim dosjeima, osude za ozbiljne prekršaje smanjuju pristup mogućnostima za zapošljavanje (Agan i Starr, 2017).

10. Zaključak

Društvo je kroz povijest različito reagiralo na počinjenje kaznenih djela. Put od primitivnih i brutalnih načina kažnjavanja pa sve do današnjih bio je veoma dug te je zahtijevao pojavu različitih pristupa kažnjavanju, poput retribucijskog, pozitivističkog i rehabilitacijskog pristupa. Danas u modernim državama uglavnom prevladava rehabilitacijski pristup kažnjavanju, gdje se nastoji individualizirati tretman počinitelja kaznenih djela kako bi se dostigao jedan od ciljeva kažnjavanja, a to je uspješna resocijalizacija bivših zatvorenika u društvo. No, s novim pristupima kažnjavanju javljaju se i nove, suvremene etičke dileme vezane uz izdržavanje kazni zatvora i tretman počinitelja. Cilj ovog rada bio je utvrditi temeljne etičke dileme u suvremenoj penologiji te dati uvide u različita stajališta zastupljena od strane brojnih autora u vezi navedenih dilema.

Što se tiče determinanti kriminalnog ponašanja čovjeka, gdje se postavlja pitanje potpune odgovornosti osobe za počinjeno kazneno djelo, istraživanja pružaju uvid u moguće postojanje „kriminalnih gena“ koji mogu predisponirati osobe da čine kaznena djela. Ako se nasilno ponašanje pojedinca ne može pripisati isključivo njegovoj svjesnoj namjeri, već je donekle utemeljeno na njegovoj genetskoj strukturi, tada se čini da se njegova pravna odgovornost barem smanjuje. Međutim, prikazane studije predstavljaju tek podlogu za daljnje istraživanje ove teme te ne mogu sa sigurnošću tvrditi postojanje „kriminalnih gena“. Čak i ako postoje određene genetske predispozicije za činjenjem kaznenih djela te se za iste počnu primjenjivati blaže kazne zatvora, postoji opasnost da će osuđenici prečesto pokušati opravdati svoje agresivno ili antisocijalno ponašanje kriveći svoje gene te neće nastojati kontrolirati vlastito ponašanje. Isto vrijedi i za teške socioekonomske prilike, uvjete odrastanja i problematične vršnjake, gdje postoji opasnost da će počinitelji pokušati prebaciti odgovornost na treću osobu, a negirati vlastiti udio „krivice“. Osim toga, mnoštvo procjena gdje bi se razmatrala moguća blaža kazna zbog „kriminalnih gena“ ili nepovoljnog društvenog okruženja osobe ovisilo bi o kvaliteti i objektivnosti stručnjaka koji procjenjuje situaciju. Zbog svega navedenog, potrebno je postaviti čvrste temelje za takve procjene te osigurati njihovo kvalitetno provođenje.

Nadalje, kada govorimo o segregaciji starih i nemoćnih zatvorenika od ostatka zatvorske populacije, važno je uzeti u obzir rezultate istraživanja koji potvrđuju da su stariji zatvorenici često izloženi nasilju od strane mlađih zatvorenika te su im potrebni bolji prostorni uvjeti zbog prisutnosti različitih bolesti od kojih boluju. Određeni autori predlažu djelomičnu segregaciju starijih zatvorenika od opće zatvorske populacije jer bi na taj način stariji zatvorenici mogli

živjeti u posebnom odjelu koji zadovoljava njihove fizičke i medicinske potrebe, istovremeno uživajući u dinamičnim odnosima sa zatvorenicima različitih dobnih skupina. No, postavlja se pitanje što učiniti s mlađim zatvorenicima koji također pate od težih bolesti te iziskuju bolje uvjete izdržavanja kazne zatvora. Treba li se i njima pružiti sličan tretman? Ovakav pristup mogao bi potaknuti pobunu drugih zatvorenika mlađe dobi koji bi također iziskivali slične uvjete koje bi tada uživali stariji zatvorenici. Također, postavlja se pitanje koliko je uopće izvedivo omogućiti takav zaseban odjel za starije zatvorenike, kada su zatvori uglavnom prenapučeni, a većini država ulaganje u zatvorske sustave nije prioritet. Slična pitanja mogu se postaviti i kod etičke dileme prijevremenog otpuštanja starijih niskorizičnih zatvorenika zbog bolesti ili smanjenja prekapacitiranosti zatvora. Čini se da bi takav tretman mogao „razljutiti“ zatvorenike mlađe dobi koji su počinili kaznena djela jednake težine kao i stariji osuđenici koji bi dobili privilegiju ranijeg otpusta iz zatvora. Također, postoji rizik od pogrešne procjene rizičnosti starijih osoba kojima bi se dopustio prijevremeni izlazak iz zatvora. No, s druge strane, ovakav pristup mogao bi zaista riješiti problem prenapučenosti zatvora te dodatno ojačati rehabilitacijski pristup kažnjavanju.

Prema analiziranim podacima, upitno je koliko zatvorski sustavi danas ispunjavaju svoju svrhu, što između ostalog uključuje tretmanski rad s počiniteljima, resocijalizaciju zatvorenika i smanjenje recidivizma. Najčešći problemi zatvorskih sustava diljem svijeta uključuju prenapučenost i loše prostorne uvjete izdržavanja kazni zatvora, što može dovesti do povećanja recidivizma i nasilja unutar zatvora te ostaviti negativne psihološke posljedice na pojedinca. Zatvorski sustav Republike Hrvatske suočava se s problemom prevelikog broja pritvorenika te nedovoljnog broja tretmanskog osoblja, što dovodi u pitanje samu svrhovitost izdržavanja kazni zatvora. Čini se kako zatvorski sustavi trebaju bolje planirati svoje troškove ili potaknuti ljude na vlasti da ulože više sredstava u zatvorski sustav, što osobama na vlasti uglavnom nije politički ni ekonomski isplativo. Problem prenapučenosti mogao bi se potencijalno riješiti izgradnjom novih zatvora te češćim izricanjem alternativnih sankcija i uvjetnih osuda.

Još jedna etička dilema suvremene penologije uključuje cenzuru osobnih podataka zatvorenika, odnosno brisanje kriminalnih dosjea, koji vrlo često predstavljaju prepreku bivšim osuđenima prilikom zapošljavanja. Osim zapošljavanja, bivšim zatvorenicima vrlo često su uskraćena i određena politička prava te vladine i federalne pogodnosti. S jedne strane, kriminalni dosjei u određenom razmjeru vjerojatno potiču ljude da se pridržavaju zakona baš zato što im posjedovanje istih uskraćuje puno prilika. No, s druge strane, postavlja se pitanje u kojoj mjeri bivši osuđenici mogu postići ista prava i prilike kao i prije kažnjavanja te koliko je izgledno da

će moći pronaći legalan i dovoljno plaćen posao ukoliko su im šanse za zaposlenje drastično smanjene. Također se postavlja pitanje je li brisanje kriminalnog dosjea jedini pravi način dobivanja „druge šanse“ i jednakih prilika za bivše osuđenike, bez osjećaja stigmatizacije od strane društva.

Sve navedeno predmet je brojnih etičkih rasprava suvremene penologije, a odgovor na postavljena pitanja nije nimalo jednostavan, stoga je potrebno provesti dostatan broj istraživanja na temu predstavljenih etičkih pitanja.

11. Popis literature

1. Adams, W. E. J. (1995). The incarceration of older criminals: balancing safety, cost, and humanitarian concerns. *Nova Law Review*, 19, 465-486.
2. Aday, R. H. (2003). *Aging Prisoners: Crisis in American Corrections*. Westport, Connecticut: Praeger.
3. Aebi, M. F., Tiago, M. M. (2020). SPACE I - 2019 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Strasbourg: Council of Europe.
4. Agan, A. i Starr, S. (2017). The Effect of Criminal Records on Access to Employment. *American Economic Review*, 107(5), 560–564.
5. Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-88.
6. Andrews, D.A., Dowden, C. (2005): Managing correctional treatment for reduced recidivism: A meta-analytic review of programme integrity. *Legal and criminological psychology*, 10, 173-187.
7. Austin, J. (1986). Using Early Release to Relieve Prison Crowding: A Dilemma in Public Policy, *Crime&Delino*, 32(4), 404-502.
8. Beccaria, C. (1986). *On Crimes and punishments*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
9. Binswanger, I. A., Krueger, P. M. i Steiner, J. F. (2009). Prevalence of chronic medical conditions among jail and prison inmates in the USA compared with the general population. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 63(11), 912-919.
10. Boller, A.-L. (2021). Criminals: Made or Born? *Twentyfirst Edition. RAMS Radboud Annals of Medical Students*, December, 16-17.
11. Brazil, I. A., van Dongen, J. D. M., Maes, J. H. R., Mars, R. B., Baskin-Sommers, A. R. (2018). Classification and treatment of antisocial individuals: From behavior to biocognition. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 91, 259-277.
12. Cid, J. (2005). The penitentiary system in Spain: The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation. *Punishment & Society*, 7(2), 147-166.
13. Cohen, F. (1985). Old Age as a Criminal Defense. *Criminal Law Bulletin*, 21, 5-11.
14. Crawley, E. (2004). Release and Resettlement: the perspectives of older prisoners. *Criminal Justice Matters*, 56(1), 32–33.

15. Cvitanović, L. (1999). *Svrha kažnjavanja u suvremenom kaznenom pravu*. Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Ministarstvo unutrašnjih poslova RH, Policijska akademija.
16. De Souza Minayo, M. C. i Peixoto Ribeiro, A. (2016). Health conditions of prisoners in the state of Rio de Janeiro, Brazil. *Ciência & Saúde Coletiva*, 21(7), 2031-2040.
17. Eisenberg, H. B. (1993). Rethinking Prisoner Civil Rights Cases and the Provision of Counsel. *Urban Law Journal*, 17, 417-428.
18. Elger, B. S. (2009). Prison life: television, sports, work, stress and insomnia in a remand prison. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(2), 74-83.
19. Engel, K., Rothman, S. (1984). The paradox of prison reform: Rehabilitation, prisoners' rights and violence. *Harvard Journal of Law Reform and Public Policy*, 7, 413-442.
20. Evans, D. N. (2016). The effect of criminal convictions on real estate agent decisions in New York City. *Journal of Crime and Justice*, 39(3), 363-379.
21. Evans, D. N. i Porter, J. R. (2015). Criminal history and landlord rental decisions: A New York quasiexperimental study. *Journal of Experimental Criminology*, 11(1), 21-42.
22. Farrington, D. P. i Nuttall, C. P. (1980). Prison Size, Overcrowding, Prison Violence, and Recidivism, *Journal of Criminal Justice*, 8(4), 221-231.
23. Formby, W. A. i Abel, C. F. (1997). *Elderly men in prison*. U: Kosberg, J. i Kaye, L., (ur.), *Elderly men: Special problems and professional challenges*. New York, NY: Springer Publishing Company.
24. Frank, J. W., Wang, E. A., Nunez-Smith, M., Lee, H., i Comfort, M. (2014). Discrimination based on criminal record and healthcare utilization among men recently released from prison: a descriptive study. *Health & Justice*, 2(6), 1-8.
25. Gates, G. G. i McGuire, W. J. (1985). Prison Violence: The Contribution of Crowding Versus Other Determinants of Prison Assault Rates, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 22(1), 41-65.
26. Getoš Kalac, A., Bezić, R., & Šprem, P. (2021). „Ružno pače“ hrvatskoga kaznenog pravosuđa - zatvorski sustav u svjetlu domaćih i europskih trendova. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 12(1), 83-112.
27. Gewerth, K. E. (1988). Elderly Offenders: A Review of Previous Research. *Older Offenders*, 14-31.
28. Godar, S. C., Fite, P. J., McFarlin, K. M., Bortolato, M. (2016). The role of monoamine oxidase A in aggression: Current translational developments and future challenges. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 69, 90-100.

29. Goffman, I. (1961). *Asylums*. Harmondsworth: Penguin Books.
30. González-Tapia, M. I. i Obsuth, I. (2015). „Bad genes” & criminal responsibility. *International Journal of Law and Psychiatry*, 39, 60-71.
31. Goring, C. (1913). *The English convict: A statistical study*. London: H. M. Stationery Office.
32. Haney, C. (2006). The Wages of Prison Overcrowding: Harmful Psychological Consequences and Dysfunctional Correctional Reactions. *Washington University journal of urban and contemporary law*, 22, 265-293.
33. Harding, D., Morenoff, J. i Wyse, J. B. (2019). *On the Outside Prisoner Reentry and Reintegration*. Chicago: University of Chicago Press.
34. Harrison, K. (1997). Parental Training for Incarcerated Fathers: Effects on Attitudes, Self-Esteem, and Children's Self-Perceptions. *The Journal of Social Psychology*, 137(5), 588-593.
35. Health, N. I. O. (2013). Common genetic factors found in 5 mental disorders. *National Institutes of Health*
36. Herrnstein, R. J. i Wilson, J. Q. (1985). Are Criminals made or born? *New York Times Magazine*, 43(46), 30-32.
37. Howse, K. (2003). *Growing Old in Prison: A Scoping Study on Older Prisoners*. London: Prison Trust Reform.
38. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. (2023). Penologija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47459> (26.8.2023.)
39. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. (2023a). Etika. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18496> (1.9.2023).
40. *Hrvatski jezični portal*. (2023). Preuzeto s: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eV9uXRg%3D (26.8.2023.)
41. James, M. F. (1992). The Sentencing of Elderly Criminals. *American Criminal Law Review*, 29(3), 1025-1044.
42. Kanduč, Z. (1996). Zamisao o rehabilitaciji: Pogled s kriminološkog stajališta. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 4 (2), 142-148.
43. Kerbs, J. J. i Jolley, J. M. (2007). Inmate-on-inmate victimization among older male prisoners. *Crime & Delinquency*, 53(2), 187-218.

44. Kerbs, J. J., Jolley, J. M. i Kanaboshi, N. (2015). The interplay between law and social science in the age-segregation debate. *Journal of Crime and Justice*, 38(1), 77-95.
45. Knežević, M. (2008). *Penologija u socijalnom radu (i socijalni rad u penologiji)*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada.
46. Latessa, E. J., & Lowenkamp, C. (2006). What Works in Reducing Recidivism? *University of St. Thomas Law Journal*, 3(3), 521-535.
47. Leasure, P. i Martin, T. (2017). Criminal records and housing: an experimental study. *Journal of Experimental Criminology*, 13(4), 527–535.
48. Lee-Jan, J. (1980). Overcrowding and Inmate Behavior, Some Preliminary Findings. *Criminal Justice and Behavior*, 7(3), 293-301.
49. Lipton, D., Martinson, R., Wilks, J. (1975). *The Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Evaluation Studies*. New York: Praeger Publishers.
50. Lyons, L. (2003). *The History of Punishment*. Guilford: The Lyons Press.
51. Maldonado, S. (2006). Recidivism and Paternal Engagement. *Family Law Quarterly*, 40(2), 191-211.
52. Maloić, S. (2013). Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici – nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 21(2), 31-44.
53. Maloku, A. (2020). Theory of Differential Association. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(1), 170-178.
54. Marquart, J. W., Merianos, D. E. i Doucet, G. (2000). The health-related concerns of older prisoners: implications for policy. *Ageing & Society*, 20(1), 79-96.
55. Martinson, R. (1974). What works? - Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35(56), 22-54.
56. Matejkowski, J., Harron, A., i Festinger, D. S. (2012). *Opportunities for Information Sharing Between Criminal Justice And Community Substance Abuse Treatment Systems: Community Oriented Correctional Health Services*. Issue Paper.
57. Mcswiggan, S., Elger, B., Appelbaum, P. S. (2017). The forensic use of behavioral genetics in criminal proceedings: Case of the MAOA-L genotype. *International Journal of Law and Psychiatry*, 50, 17-23.
58. Mednick, S. A. i Volavka, J. (1980). Biology and Crime: Crime and Justice. *The University of Chicago Press*, 2, 85-158.

59. Ministarstvo pravosuđa. (2023). Zatvorski sustav. Preuzeto s <https://mpu.gov.hr/pristup-informacijama-6341/ostale-in-formacije/zatvorski-sustav/tijela-zatvorskog-sustava-15275/15275> (1.9.2023.)
60. Nelson, M. B. i Stanton, S. R. (2005). *Managing chronic diseases and chemical detoxification within correctional settings*. U: Stojkovic, S. (ur.), *Managing special populations in jails and prisons*. Kingston, NJ: Civic Research Institute.
61. Ornduff, J. S. (1996). Releasing the Elderly Inmate: A Solution to Prison Overcrowding. *Elder Law Journal*, 4(1), 173-200.
62. Orsagh, T., & Chen, J.-r. (1988). The effect of time served on recidivism: An interdisciplinary theory. *Journal of Quantitative Criminology*, 4(2), 155–171.
63. Pleić, M. (2010). Međunarodni instrumenti zaštite prava zatvorenika i nadzora nad sustavom izvršavanja kazne zatvora. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17(1), 311-312.
64. Pritkin, M. H. (2009): Is Prison increasing crime? *Wisconsin Law Review*. 1049-1108.
65. Ristanović – Nikolić, V. (1998). *Kriminologija*, Niš: Studenski kulturni centar.
66. Roman, C. G. i Travis, J. (2004). *Taking stock: Housing, homelessness, and prisoner reentry*. Washington, DC: The Urban Institute.
67. Santos, M. R., Jaynes, C. M. i Thomas, D. M. (2023). How to overcome the cost of a criminal record for getting hired. *Criminology*, 61(3), 582-621.
68. Schiraldi, V. (2004). Digging Out: As U.S. States Begin to Reduce Prison Use, Can America Turn the Corner on Its Imprisonment Binge? *Pace Law Review*, 24(2), 563-585.
69. Schmitt, J. i Warner, K. (2010). Ex-Offenders and the Labor Market. *WorkingUSA*, 14(1), 87-109.
70. Sheppard, A. i Ricciardelli, R. (2020). Employment after prison: Navigating conditions of precarity and stigma. *European Journal of Probation*, 12(1), 34–52.
71. Siegel, L. J. (1992). *Criminology*. St.Paul: West Publishing Company.
72. SimplyPsychology. (2023). Cesare Lombroso: Theory Of Crime, Criminal Man, And Atavism, Preuzeto s: <https://www.simplypsychology.org/lombroso-theory-of-crime-criminal-man-and-atavism.html> (1.9.2023.)
73. Sirgiovanni (2017). Criminal heredity: The influence of Cesare Lombroso’s concept of the “born criminal” on contemporary neurogenetics and its forensic applications. *Journal of History of Medicine*, 29(1), 165-188.
74. Slideshare.net. (2023). Ljetnja škola. Preuzeto s: <https://www.slideshare.net/VonStauffenberg/ljetna-kola> (27.8.2023.)

75. Steiner, E. (2003). Early Release for Seriously Ill and Elderly Prisoners: Should French Practice be Followed? *Probation Journal*, 50(3), 267–276.
76. Stetler, D. A., Davis, C., Leavitt, K., Schriger, I., Benson, K., Bhakta, S., Wang, L. C., Oben, C., Watters, M., Haghnegahdar, T., Bortolato, M. (2014). Association of low-activity MAOA allelic variants with violent crime in incarcerated offenders. *Journal of Psychiatric Research*, 58, 69-75.
77. Stojkovic, S. (2007). Elderly Prisoners: A Growing and Forgotten Group Within Correctional Systems Vulnerable to Elder Abuse. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 19(3-4), 97–117.
78. Sutherland, E. H. i Cressey, D. R. (2003). *A theory of differential association*. U: Cullen, F. T. i Agnew, R. (Ur.), *Criminological theory: Past to present*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company, 131-134.
79. Tehrani, J. A. i Mednick, S. A. (2000). Genetic Factors and Criminal Behaviors. *Federal Probation*, 64(2), 24-27.
80. Thomas, D. L., Thomas, J. A. i Greenberg, S. (2005). *The graying of corrections— The management of older inmates*. U: Stojkovic, S. (ur.), *Managing special populations in jails and prisons*. Kingston, NJ: Civic Research Institute.
81. Toch, H. (1997). *Corrections: A Humanistic Approach*. Albany: Harrow and Heston.
82. Turley, J. (1992). A Solution to Prison Over- crowding, *USA Today magazine*, 80
83. Van Der Gronde, T., Kempes, M., van El, C., Rinne, T., Pieters, T. (2014). Neurobiological correlates in forensic assessment: a systematic review. *PLoS One*, 9(10), e110672.
84. Viding, E., McCrory, E. i Seara-Cardoso, A. (2014). Psychopathy. *Current Biology*, 24(18), 871-874.
85. Vito, G. F. i Wilson, D. G. (1985). Forgotten people: elderly inmates. *Federal Probation*, 49(18), 18-24.
86. Wangmo, T., Handtke, V., Bretschneider, W. i Elger, B. S. (2015). Prisons should mirror society: the debate on age-segregated housing for older prisoners. *Ageing and Society*, 37(4), 675–694.
87. Wilper, A. P., Woolhandler, S., Boyd, J. W., Lasser, K. E., McCormick, D., Bor, D. H. i Himmelstein, D. U. (2009). The health and health care of US prisoners: results of a nationwide survey. *American Journal of Public Health*, 99(4), 666-672.
88. Wright, Jr, J. H. (1990). Life-Without-Parole: An Alternative to Death or Not Much of a Life at All? *Vanderbilt Law Review*, 43(2), 529-563.

89. Yelowitz, A. i Bollinger, C. (2015). Prison-to-Work: The Benefits of Intensive Job-Search Assistance for Former Inmates. *Manhattan Institute Civic Report*, 96(28).
90. Žepić, M. (1991). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.